

CIVAKNASÎ

AMADEYÎ

3

2020/2021

AMADEKAR

Ev pirtûk ji aliyê Komîteya Civaknasiyê ve hatiye amadekirin.

LÊVEGER

- _ Komîteya Şopandinê
- _ Komîteya Fotoşopê
- _ Komîteya Redektheyê

Ev pirtûk ji aliyê Saziya Minhacan ve, wek pirtûka wanedayîne, ji bo dibistanan hatiye pejirandin.

Naverok

BEŞAYEKEM: SAZIYÊN CIVAKÎ	7
SAZIYÊN CIVAKÎ.....	8
SAZÎ-1.....	12
SAZÎ-2.....	16
SAZIYÊN CIVAKASIVÎL.....	19
MALBAT.....	26
RÊXISTINA MALBATÊ YAROJA ÎRO.....	29
MALBAT Û XIZMATÎ.....	32
GIRÎNGIYA HEVKARIYÊ DI MALBATÊ DE.....	35
BEŞA SÊYEM: ABORÎ DI DÎROKÊ DE	39
ABORÎ.....	40
DI ŞARISTANIYA DEWLETÊ DE ABORÎ.....	45
ABORÎ LI KURDISTANÊ.....	49
ABORIYA DEMOKRATÎK Û KOMÎNAL.....	53
KOMÎN Û KOPERATÎF.....	57
BEŞA ÇAREM: ŞARISTANÎ Û NÛJENTÎ (MODERNÎTE)	61
ŞARISTANÎ.....	62
NÛJENTÎ.....	65
CIVAKA EKOLOJÎK Û PÎŞESAZÎ.....	69
BEŞA PÊNCEM: QEYRAN Û PIRSGIRÊKÊN CIVAKA ROJHILATANA VÎN	73
QEYRAN Û PIRSGIRÊKÊN CIVAKA ROJHILATANA VÎN.....	74
PIRSGIRÊKA JINÊ.....	78
PIRSGIRÊKA GEL, ETNÎSÎTE Û HOZAN.....	81
PIRSGIRÊKA OL Û RÊOLAN (MEZHEB).....	84
PIRSGIRÊKA BAJAR Û JÎNGEHÊ.....	87
PIRSGIRÊKA MALBATÊ.....	91
PIRSGIRÊKA DESTHILATDARÎ Û DEWLETÊ.....	94
PIRSGIRÊKA SINC, RAMYARÎ Û DEMOKRASIYÊ.....	97
PIRSGIRÊKA ABORIYÊ.....	100
PIRSGIRÊKA BÎRDOZIYÊ.....	103
BELAVKIRINA WANEYAN LI SER SALAXWENDINÊ	107

BEŞA YEKEM: SAZIYÊN CIVAKÎ

1- SAZIYÊN CIVAKÎ

2- SAZÎ- 1

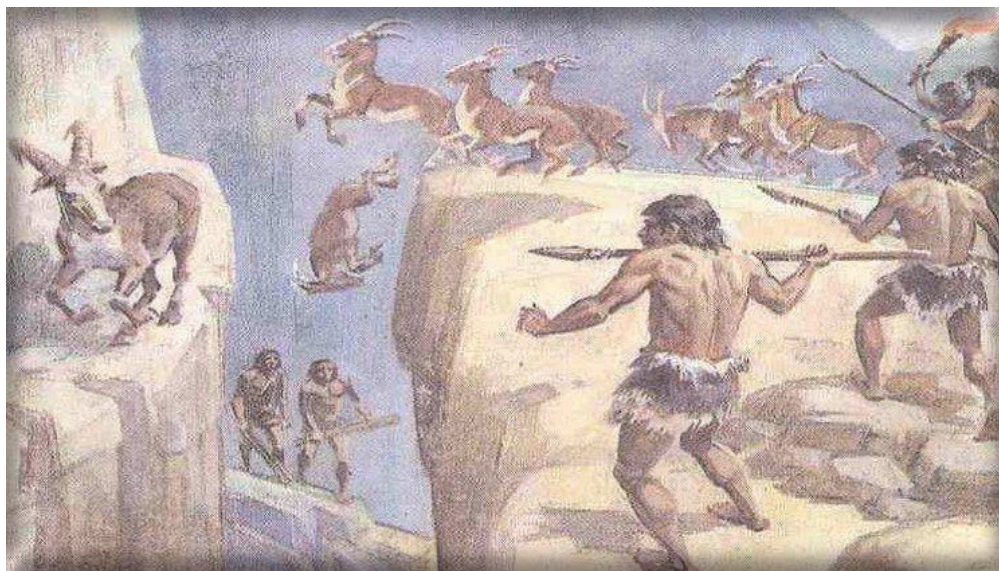
3- SAZÎ- 2

4- SAZIYÊN CIVAKA SIVÎL

Wane 1

SAZIYÊN CIVAKÎ

Dema ku gotina sazî tê gotin, bi piranî sazî û dezgehên ku di çarçoveya dewletê de ne, tê têgihaştin. Wiha di mejiyê me de, bi cih bûye, xweber di kêliya destpêkê de, dezgehên dewletê tèn bîra mirov. Ji bo em karibin saziyên xwe, ji saziyên din cuda bikin, em navê «saziyên civaka sivîl» li wan dikin. Beriya avakirina dewletê bi hezarên salan, mirovahiye dest bi jiyana hevpar di çarçoveya armancên hevbeş de, kiriye. Em ji lêkolînên şûnwarnasiyê fêr dibin ku ne ji hevkarî û kombûna mirovên destpêkê ba, dibe ku mirovahî negihaştiba roja me ya îro.

Bi hev re diçûn nêçîrê, xwarina xwe bi hev re kom dikirin, li hev parve dikirin û bi hev re diçûn vedîtina şkeftên ku ji wan re dibûn stargeh. Em ji bermahiyan têdigihêjin ku li gelek şkeftan, miriyên xwe jî li heman cihî veşartine. Jin-dayîk di malbata klanê de (ne bi wateya malbata roja me ya îro) ên ku hatine pîrozkirin, hemû zarok bi hev re, xwedî dikirin.

Li derdora totemên ku jê bawer dikirin, bi tabûyên ku bi pêş xistine, di her qada jiyana de û ji bo armancên bingeîn, tev digeriyan. Bi hezarên salan, pir zelal û bi baweriyên hevpar, jiyana xwe berdewam kirine.

Gelek amûr û berhemên ku îro em bi wan jiyana xwe berdewam dikin, di wan serdeman de, hatine vedîtin an jî ji wan amûr û berhemên destpêkê, hatine bipêşxistin.

Vedîtinên jina xwedawend (104 me) û di îslamê de 99 navên Xweda yên ku pêk hatine, berhemên heman herikîne ne. Armanca hemûyan jî pêwîstiyên jiyanêke sincî bû. Li gorî baweriya wan bichanîna vê yekê, pîroz dihat dîtin. Di seranserî van serdeman de, hîn jî nav û

dengê dewletê li ser dika dîrokê der neketibû.

Tu rewşeke ku xwe dispart tirsê jî nebû. Lê belê serpêhatiya jiyane ya mirovahiyê ku bi pîroziyan dagirtî bû, bipêşketinên xwe berdewam dikirin. Saziyên xwe yên ku bi armancên hevpar çêkirine, bi bedewiyên herî pîroz dixemilandin û bi nîrxên pîroz dijiyan. Di reseniya gelek saziyên me yên roja îro de, dikare afirîneriya wê serdemê were dîtin.

Pir zelal e ku mirovan beriya dewletê bi hezarên salan, bi hev re û bi awayekî civakî jiyane. Her wiha, tê têgihastin ku li ser bingeha armancên komînal û çêkerên ku ava kirine jî jiyane. Saziyên bingehîn ên di roja me ya îro de, bingehên xwe ji destpêka mirovahiyê digirin. Şopandina van rastiyan, di kûrahiya dîrokê de gengaz e.

Wê demê pirsên bingehîn ên ku werin pirsîn, ev in;

- Em, çima nikarin li ser pêkhatêke civakî ya bêdewlet, bihizirin?
- Ya girîngtir jî çima em nikarin siya dewletê, ji ser saziyên ku em

jê re dibêjin “saziyên sivîl” rakin?

Em dizanin ku mirov, di pêvajoyên pir dirêj de, çêkerên bêdewletî yên ku ji bo pêdiviyên xwe yên bingeşîn hatine gel hev, peyda kirine. Civakîbûna yekem jî bi van armancên bingeşîn (têrkirin, parastin û pîrbûnê) hatiye pêkanîn. Hemû danayên zanistî derdixin holê ku civakên destpêkê bi hezarên salan bê naskirina dewletê, jiyane. Bi ser de jî, ji qalikên helwestan ên ku ji van sazîyan heya roja me ya îro hatine jî ,rêxistinên pir bihêz avakirine. Li aliyê din, bi qasî ku mirov bibêje tune ye, tu sazîyên civakî nayên wê wateyê ku neketine bin bandora sazîbûnên dewletê. Ji ber vê yekê, sazîyên civaka sivîl, ên ku mijara gotinê ne, bûne navenda gelek guftûgoyan.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Beriya avakirina dewletê, mirovahiyê çawa dest bi jiyane kiriye?
2. Armanca jina xwedawend, ji vedîtinên ên ku ji bo mirovahiyê kirine, çi ye?
3. Mirovahî, li ser kêjan bingehe beriya çêbûna dewletê, jiyaye?
4. Armancên bingeheên ên civakîbûnê, çi ne?

Wane 2

SAZÎ- 1

Sazî, di bin bandora dewletê de bin, yan jî sivîl bin, saziyên civakî xwediyê wateyeke xweser in. Beriya her tiştî, em ê lê binêrin ka ji têgîna saziyê, çi tê têgihaştin?

Di ferhengan de jê re dezgeh tê gotin. Di zimanê erebî de, jê re (tesîs, muese) tê gotin. Di civaka me de jî bi awayê Saziya Malbatên Şehîdan, Saziya Perwerdeyê, Saziya Zimanê Kurdî û hwd, tên bikaranîn.

Têgîna saziya civakî:

Çêkirinên ku bi civakîbûna mirov re, derketine holê û bi armanca pêşwazîkirina pêdiviyên bingeîn û komînal, hatine pêkanîn. Têkiliyên weke: helwest, rist û hwd, dibe ku ji civakê heta civakeke din bên guhartin û bi berdewambûna jiyana civakî re, didomin.

Sazî, li gorî nirx, norm û hêmanên şênberî yên ku ji aliyê civakê ve tên pejirandin, teşe digirin. Ango li her civakê, sazî hene. Lê belê, ji civakê heta civakeke din cudahiyê, nîşan didin. Ev cudahî jî di heman demê de, nîşaneyê cudahiyên civakî ye. Ji ber ku saziyên civakî, hêmanên herî bingeîn ên ku teşeyê, didin civakê. Di roja me ya îro de, ji saziyên weke: malbat, ol, aborî, perwerde, hemû saziyên civaka sivîl, parastin û hwd ku ji wan re saziyên civakî tên gotin.

Weke ku ji danasîna wê jî tê têgihaştin, taybetiya herî bingeîn a saziyên civakî, ew e ku ji ber pêdiviyên mirovan, tên avakirin û dibe ku bi guharîna pêdiviyên mirovan re bên guhartin. Em dikarin bibê-

jin ku tu civak bê destpêk û bê dawî tune ye. Ango saziyên civakî, li gorî avabûna çandî ya civakan, bawerî, derfet û zanabûna civakan, dikarin kêrhatina veguharînê nîşan bidin. Ji xwe, saziyeke ku nikare ji tu pêdiviyên civakî re bibe bersiv, nikare li ser pêyan jî, bimîne. Saziyên ku bi armancên pir cuda hatine avakirin, ên mîna: parastina xwezayê û parastina lawiran jî hene. Em dikarin di wateya giştî de, taybetiyên saziyên civakî, li ser van bingehan, rêz bikin:

Taybetiyên bingeîn ên saziyên civakî:

1. Her saziyeke civakî, li gorî xwe, xwediya çêbûna xweser û biza-gon e.
2. Her saziyeke civakî, xwediya kêrhatinekê ye, ji ber ku saziyên civakî, ji ber pêdiviyên çêdibin û bi kêrî pêşwazîkirina pêdiviyên tîn. Lê belê, dibe ku bi demê re, ev kêrhatina wan, were guhartin.
3. Saziyên civakî cuda ne û di her civakekê de hene. Lê belê, ji civakê heta civakekê bi demê re, tîn guhartin.
4. Saziyên civakî guhêrbar in, ji ber ku yek ji hîmên civakan in. Ji ber bi lez guharîna civakan, an jî neçarî guharîn çêkirin, di nava saziyan de dibe sedema qeyranan.
5. Ji ber ku civak hebûneke yekpar e, saziyên civakî xwedîbandor in û guhartina di saziyekê de, li ser a din jî bandorê dike.
6. Asta girîngbûnê û hêza saziyan, di her civakekê de, li gorî taybetiyên wê civakê, ji hev cuda ye. Dibe ku di hin civakan de, saziya olî di hin civakan de jî saziya ramiyarî, yan jî ya aboriyî, bi bandor be.

Têgîna saziya civakî, di du wateyan de, tê bikaranîn:

1. Saziyên civakî yên razber:

Saziyên ku bi zanabûna mirov, hatine afirandin.

Weke saziyên: olî, hunerî, demokrasî û hwd. Dema ku di têkilî û pêkhatiyên civakî de cih digirin, ji aliyê zanabûna mirov ve, tîn çêkirin û birêxistinkirin.

2. Saziyên civakî yên şênber:

Saziyên ku ji aliyê lebatên pêhesînê ve bi awayekî şênber, tîn dîtin. Saziyên weke: mizgeft, akademî, mala jinê, şaredariya bajar, navenda asayîşê. Ji ber vê yekê, tevî ku endamtiya rêxistinê dibe, lê endamtiya saziyekê nabe. Kes dikare bibe endama/ê malbatekê, lê nikare

bibe endama/ê saziya malbatê. Malbateke diyar û şênber li ber çavan e, lê belê saziya malbatê ya ku di wateya giştî de tê bikaranîn, ne li ber çavan e. Saziyên civakî yên razber, di wateya razberî ya berfireh de, tê bikaranîn. Saziyên civakî yên şênber jî di wateya teng de, tê bikaranîn. Di civaknasiyê de, têgîna 'saziyê' piranî di wateya saziyên civakî yên razberî de, tê bikaranîn.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Saziyên civakî, pênase bike.
2. Taybetiyên bingehîn ên saziyên civakî, binivîse.
3. Têgîna saziyên civakî, di du wateyan de tê bikaranîn, diyar bike.
4. Çend saziyên civakî yên bajar û gund, binivîse.

SAZÎ - 2

Têkîliya saziyên civakî bi çandê re:

Ji hemû kombûnên şênberî (bi awayê amûr, cil û berg, avahî...) û yên rewanî (bawerî, hizir, kevneşopî...) ku civakê di nava pêvajoya dîrokî de hilberandine û ji nifşekî derbasî nifşekî din bûne, çand tê gotin. Nasnameya civakê, ji aliyê çandê ve tê pêkanîn.

Çand, şêweyê jiyana û hizira civakê ye. Çand, ji derdora xwezayî ya civakê bandor dibe. Ango jiyana civakî, ji mercên erdnîgarî ku ew civak di nav de dijî, bandor dibe.

Di heman demê de li gorî pêdiviyên jiyana û erdnîgariya ku li ser dijî jî bandorê dike û diguhare. Di vê çarçoveyê de ji bo çandê, ev gotina ku anîna ziman, gengaz e. Çand, berhema mirov e û taybetiyeke xweser a mirov e.

Her civakek, xwedîya çandê xweser e. Çand, dîrok e. Çand bi demê re, tê guhartin. Di her civakê de leza guharîna çandê, ji hev cuda ye. Qadên curbicur ên jiyana civakî, bi saya çandê tên avakirin. Çand, erkên weke sererastkirina têkiliyên mirovan û peydakirina pêdiviyên curbicur ên mirovan jî bi cih tîne.

Çand di vê wateyê de, yek ji hêmanên bingehîn e, ku jiyana civakî, ava dike. Weke saziyên civakî, çand jî di nava pêkhatina civakî de, cih digire. Çand û saziyên civakî ku hêmanên bingehîn ên pêkhatina civakî ne ku hem hev bandor dikin, hem jî ji hev bandor dibin.

Awayên saziyên civakî:

Weke ku em di têkîliya saziyên civakî de jî dibînin, pêvajoyên çandî ku pergal û saziyên civakî li gorî xweseriya xwe sererast dike, heynên liberçav, çand e. Saziyên civakî, bi hev re di nava têkiliyan de ne. Di encama van têkiliyan de hevbandoorkirin û jihevbandorbûn, pergal û pêkhatiyên civakî, pêk tînin.

Maşîneyeke 2000 B.Z. li Mezopotamyayê hatiye dîtin

Encamên saziyên civakî:

Du encamên cuda yên saziyên civakî, hene: Encamên erênî û encamên neyînî.

1- Erkên erênî:

- a. Dibin sedem ku kes, li ser bingeha pêdiviyên xwe bi derdorê re hevkarîyê bike, ji tenêti û ezeziyê rizgar bibe û civakîbûnê, bi pêş bixe.
- b. Sazî, helwestên kesên civakî, hêsan dikin. Di gelek rewşan de kesan ji bêbiryarbûnê, rizgar dikin. Kes, bersiva pirsê 'çawa' di pêvajoya civakîbûnê de fêr dibe û fêrî awayê van helwestan, dibe.
- c. Tiştên ku kes ji hev hêvî dikin, di destpêkê de diyar dike, hevsengî û ahengiyê di navbera helwestên wan de, çêdike.
- d. Pêşî li helwestên kesên serserî, kêfî û ji bo civakê bibe metirsî, digire. Ango çavdêriya civakî, pêktînin.
- e. Ji bo ku tevahiya civakê bikeve bin ewlekarî û hevsengiyê de, xwedîrîst e.

2. Erkên neyînî:

- a. Dibe ku li ber tevgera jiyânê, bibin asteng. Biryar û hewldanên koman, asteng bikin û bi piştgiriya hêzên hişmendîperest veguharîn û pêşketina civakê, dereng bixin. Di nava saziyan de, dezgeh û saziyên dewlet û desthilatdariyê (partiyên ramyarî, perwerde, şirket), ol û malbat, herî zêde guharînên civakî, asteng bikin.
- b. Hewl didin, normên ku di çanda civakan de nîrxên wan nemane, yên weke; koletî, mêtîngerî, desthilatdarî û zordariyê. Mînak: Saziyên saloxgeriyê (îstixbarat), bidin jiyîn.
- c. Di hin rewşan de li pêşiya nîşandana kêrhatinên xweser ên kesan, dibin asteng.
- d. Di hin rewşan de, berpîrsiyariya civakî, kêr dikin. Erkên saziyên civakî, lewaz dikin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Bandorên çandî yên li civakê dibin, diyar bike.
2. Çand, li gorî taybetiya xwe şêweyekî dide saziyên civakî, şîrove bike.
3. Heyînên saziyên civakî yên yekpar, diyar bike.
4. Erkên erênî yên saziyên civakî, binivîse.

Wane 4

SAZIYÊN CIVAKA SIVÎL

Di derbarê koka saziyên civaka sivîl de, nêrîn û dîrokên ku ji hev cuda tên diyarkirin, hene. Bi piranî ji bo destpêka SCS'yê, li ser sedsalên 18 û 19'an lihevkirinek heye. Lê ev çespendin (tesbît) pir bikêmasî ye.

Eger em, ji danasîna SCS'yê bi rê kevin, rêxistinên ji bo berjewendiyê civakê hatine avakirin, ne leşkerî ne û bi armancên civakî, çandî, pîşeyî û hwd, kar dikin.

Divê bi awayekî pir mafdar, em vê pirsê bikin:

Gelo ji beriya sedsalên 18 û 19'an tu rêxistinên ku bi armancên dişibin van, nehatibûn avakirin?!

Hemû olên yekxwedayî, di demên destpêkê de li dijî desthilatdariyên fermî û çewisîneriyê disekinîn, wekî derketina Hz. Îbrahîm a li dijî Nemrûd û derketina Hz. Mûsa ya li dijî Fîrewn. Derketinên bi vî awayî, weke derketinên kesî, dest pê kiribin jî di demeke kurt de piştgiriya piraniya civakê qezenc kirine û her ku çûye, bi pêş ketine. Nêçîra sêhrkar (efsûnkar), ku di seranserê serdema navîn de berdewam kiriye û tevahiya Ewropayê serûbin kiriye, di rastiya xwe de, berxwedana birêxistina jina zana ye ku berdewamiya nirxê pîroz a xwedawenda dayîkê bû.

Em dikarin vê berxwedana dîrokî, weke berhemeke saziyên civakî yên wê serdemê, bipejirînin. Her wiha bi heman awayî rêxistinbûnên pîşeyî yên bi navê sendîka, saziyên têkoşîna civaka serdemê yên girîng in.

Bi kurtasî, aşkere ye ku ev rêxistin hemû ji SCS yên îro bi aliyên xwe yên curbicur, cuda ne. Lê dîsa jî ji ber ku armanca bingehîn a hemûyan, berjewendiya piraniya civakê bingeh girtine. Beşên olî, etnîk, çandî, civakî, çînî, pîşeyî, jinên bindest di serî de û di her civakê de beşên kedkar, tên rex hev û van rêxistinan, ava dikin. Taybetiyeke hevpar a hemûyan jî ew e ku endamên wê ji dil tevlî, dibin. Her wiha, taybetiyeke girîng a hevpar, berxwedanên ku li dijî desthilatdarên fermî, bi pêş dikevin. Taybetiyeke wan a girîng jî ew e ku hewl dane di nava pergala heyî de, bi parastina nirxên xwe yên çandî, bijîîn. Saziyên civaka sivîl ên sedsalên 18 û 19'an ku pirî caran tên ziman, taybetiyên xwe ji ku derê, wergirtine?

Weke saziyên civakî yên bingehîn, SCS'yê jî berhemên ku di seranserê dîrokê de bi keda hemû mirovahiye, hatine afirandin. Di vê wateyê de, di serî de têkoşîna jinên ku di sedsala 19'an de bi awayekî pir berbelav, bi pêş ketine. Têkoşîna reşikan a ji bo hemwelatîyê, yan jî wekhevîyê û hwd, bi kevneşopiya (mîrateya) têkoşînên civakî yên beriya xwe, hêza xwe zêdetir jî kirine. Heger ne ji vê kevneşopiyê bûya, saziyên mafên mirovan ên ku li her devera cîhanê berbelav bûne, parêzvaniya xweza-hawîrdorê û hwd ew qas, bi pêş nediketin.

SCS'yê, ji ber bandora çalakiya ku nîşan daye, ji aliyê saziyên fermî di wateya îro de cara yekem sala 1945'an, di dema avakirina NY (Netewên Yekbûyî) de, çêbûne. Di benda 71'ê ya beşa 10'an ya danezana (daxuyani) avakirina NY de, ji bo pênasaya saziyên şewirmend ku ne girêdayî dewlet û welatan e, hatiye bikaranîn.

Bi derfetên teknolojî-ragihandina bilez û hwd bi pêş dikevin. Qadên ku SCS'yê bandorê lê dikin, her ku diçe zêde dibin. Bi taybetî, di demokratîkirina saziyên xwediyên hizirên dij-demokratîk ên girêdayî pergalên netewdewleta yekbûyî (unîter) de, erkên girîng bi cih tînin.

Di encamê de ev tiştên tîn ziman, ne zêdegaviyek e. Her çi qas wateya wê ya di roja me ya îro de cuda be jî derketina destpêkê ya SCS'yê bi derketina hiyerarşî û çewisandinê re, dane destpêkirin. Hem li gorî taybetiya diyalektîkî ya pêvajoyên dîrokî, hem jî di wateya herikîna kombûnên dîrokî de, nêzîkbûneke rasttir e.

Saziyên civaka sivil û erkên wan:

SCS, ne saziyên leşkerî ne û ji saziyên fermî yên tîn zanîn, cuda ye û derveyî wan, tîn avakirin. Li gorî angaştên van saziyan, ji saziyên fermî cuda xebatê, dimeşînin. Di wateya giştî de SCS, di qadên weke: ramiyê, civakî, çandî, zagonî û hawîrdor xwezayê (li gel zindiyên wê) de xebatê, bi rê ve dibin. Ev

sazî, xebatkar û endamên xwe, bi şeweyê jidil digirin nava xebatê. Ji ber ku maf û azadiyê bingeh digirin. Armançeke wan a qezenckirin, an jî sîdwergirtinê tune ye. SCS, hewl didin ku pêdiviyên civakê, peyda bikin.

Di têngîna navnetewî de weke “non-governmental organization (saziya pêşbenda hikumetî)” derbas dibe. Ev pênasê, dikare weke “rêxistinên ji derveyî desthilan (hikumatan), an jî dewletan” were wergerandin. SCS, di roja me ya îro de hema bibêje di her civakekê de hene û her ku diçe zêdetir, tîn avakirin. Di her civakekê de, SCS

li gorî perwerde û zanabûna wê civakê ku her diçe bi pêş dikeve, bi şêweyên cuda teşeyê digire û dikarin erkên diyar, bigirin ser milên xwe. Çewisandin, kedxwarî, zayendperestiya civakî û bêmafîyên li ser mafên bingehîn ku bi taybetî ji aliyê netewdewlet û nûjentiya kapîtalîstê ve li ser civakê tê meşandin, bi rêya çalakiyên curbicur ve nerazîbûnan, nîşan dide.

SCS, li ser bingeha armancên hevbeş, hatine avakirin. Lê belê, dikare navên ji hev cuda bigirin û erkên cuda, pêk bînin.

Mînak: Hin SCS di bin navê komeleyê de, tên avakirin. Hin SCS jî dikarin di bin navê sendîka, odeyên pîşeyan û hwd de, werin avakirin. Lê belê, di roja me ya îro de, dewlet û hêzên desthilatdar, dixwazin xebat û tevgerên civaka sîvîl bixin bin bandor û çavdêriya xwe û li ser vê bingehê, ramyariyên xwe bi rêya wan bimeşînin, yan jî bi vê rêyê li ser pêşketinên civakî bandorê bikin. Di vê ramyariya xwe de, gelek gavên mezin avêtine û heta astekê jî gihaştine armancên xwe.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Saziyên Civaka Sivîl (SCS), pênase bike.
2. Çima hemû olên yekxwedayî, di demên destpêkê de li dijî desthilatdariyên fermî û çewisîner, bi ser ketine?
3. Derketina destpêkê ya SCS'yê bi çi awayî bû?
4. Erkên SCS'yê, diyar bike.

BEŞA DUYEM: MALBAT

1- MALBAT

2- RÊXISTINA MALBATÊ YA ROJA ÎRO

3- MALBAT Û XIZMATÎ

4- GIRÎNGIYA LIHEVKARIYÊ DI MALBATÊ DE

Wane 1

MALBAT

Malbat, yekîneya herî biçûk a ku bi hişmendiya civaka hiyerarşik û dewletperest ve hatiye birêxistinkirin.

Di encama zewacê de, girêdanek di navbera kesan de çêdibe. Ji vê girêdanê re malbat tê gotin. Dema ku malbat tê gotin, piranî dayîk, bav û zarokên di malekê de dijîn, tên bîra mirov.

Tê dîtin ku civaknasiya desthilatdar, heta roja me ya îro jî pênaseyeke rast a malbatê nekiriye. Ji ber ku pênaseyên wê, hemû xwe dispêrin vaca dewletperestiyê û ji rastiye dûr in. Her weke ku di hemû pêvajoyan de heyîna malbata îro neçarî bû, digirin dest û pir aşkere ye ku dixwazin bi vî awayî, civakan bixapînin û beralî bikin.

Ne gengaz e ku ji beriya civaka hiyerarşik û dewletperest, em li rastiya hebûna malbatekê weke ya niha, bîn. Di wê demê de rêxistineke bi awayê klan û hozan hebû. Klan, ji malbata niha ya tê zanîn, berfirehtir e. Heger civaka dewletperest a çîneyetî çênebûya, dibe ku malbata niha jî, weke hebûneke cudatir derketiba pêşiya me. Pêşketina wê, ne neçarî ye. Klana ku weke malbata yekem ji dayîktiyê ve tê, di wê de maldariya taybet tune ye û her kes tevlibûna xwe jê re, çêdike.

Bi çêbûna civaka çîneyetî re teşeya malbatê ya îro derdikeve pêşiya me. Çêbûna civaka çîneyetî, di heman demê de rastî pêvajoya çêbûna mewdaya (milk) taybet tê. Bi awayekî ne yekser, malbat û milkê taybet, dibin du hebûnên ku di nava hev de, pêk tînin. Malbat, milkê taybet di xwe de ava dike, milkê taybet jî malbatê, xwedî dike. Ev hişmendiya desthilatdar a mîr, zemîneke bihêz a avabûna vê tîgihaştina milkperest a malbatê bi xwe re, derdixe holê.

Malbata tovîk:

Ji malbata ku ji dayîk, bav û zarokên nezewicî pêk hatiye re, malbata tovîk tê gotin. Civaknasiya roja me ya îro, modêla malbata tovîk li ser civakan, disepîne. Malbata tovîk, bi serê xwe hemdembûnê rave

nake. Herî zêde, di civakên ku têkiliyên komînal tê de lewaz bûne, tê dîtîn. Di vê xalê de, em nikarin bibêjin ku di malbata tovîk de, komînalbûn ji binî ve tune ye. Di heman demê de, her ku diçe, dibe modêla malbatê ya herî pir, derdikeve pêş.

Malbata fireh:

Hin malbat ji dayîk, bav, kur, keç, bûk, zava û neviyan, pêk tîn.

Ji van malbatan re jî malbata fireh tê go-tin. Herî pir, di civakên ku xwedî peywendiyên bihêz ên komînal û de-mok-ratîk de, tê dîtîn.

Di civaka kurdan de, têkiliyên komînal û demokratîk bihêz in. Ji ber vê yekê, di nava kurdan de dîtina modela malbata fireh, gengaz e. Di nava malbata fireh de, li gel ku pirsgerêkên xwe yên taybet jî hene, çanda jiyaneke hevpar e.

Malbat, saziyek e, hem xwe dispêre sinc, hem jî xwe dispêre zagonê. Mirov dikare bibêje, malbatên ku pergalê, pir bandora xwe li ser nekiriye, sinc û kêrhatinên sincî bêtir xwe didin pêş. Ger her du hevjin, ne xwedî nîrxên sincî bin, tenê bi rêya zagonan, ew malbat nikarin xwe li ser pêyan bigirin û bijîn.

Abdulah Ocelan li ser malbatê wiha dibêje:

“Malbat, di vê peywendiya civakî de, weke dewleteke biçûk a mêr, hatiye avakirin. Ev dibe sedema xurtbûna berdewamiya saziya ku di dîroka şaristaniyê de, malbat jê re tê gotin. Ew bi şêwaza xwe ya heyî, dibe amûra desthilatdarî û dewletê.

Malbat, bi vê naveroka xwe, di rastiyê de bîrdoziyek e.”

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Malbatê, pênase bike.
2. Çawa teşeya malbatê ya heyî, derketiye holê?
3. Di nava kurdan de dîtina modela mal-bata fireh, çawa gengaz e?
4. Malbat, weke sazî, xwe dispêre kîjan rêgezan?
5. Nêzîkatiya Abdulah Ocelan ya ji malbatê re, diyar bike.

Wane 2

RÊXISTINA MALBATÊ YA ROJA ÎRO

Divê em ji bîr nekin ku pergala hiyerarşik a dewletperest, beriya her tiştî, di nava malbatê de weke goştê ku li hestîpêçayî, lê kiriye. Ne rasthatiniyeke ku bingehên sazîbûnê yên yekem, avahiya ku îro em jê re saziya malbatê dibêjin, di civaka çîneyî û dewletî ya sumer-an de, hatiye avêtin. Bi çêbûna malbatê re, hişmendiya desthilatdar û mewdaya (milkê) taybet, bêtir hatine pîrozkirin. Dewlet, li ser malbatê, xwe li ser pêyan digire. Ango pergala dewletê, xwe li ser malbatê, sazûman kiriye. Bi vî awayî, ramana dewletê, bûye ramana malbatê.

Têgihaştina desthilatdar û mewdaperest a di malbatê de, dibin sedem ku dewlet hêzdar bibe û li ser pêyan bimîne. Mêrê ku di malbatê de jin û zarokan, weke malê xwe dibîne, xwe jî weke malê dewletê digire dest. Ev hişmendî, bi hemû hebûna xwe, bûye koleyê dewletê. Pergala dewletê, vê yekîneya xwe ya herî biçûk (malbat), bi vî awayî bi kar tîne. Malbata stûtewandî, ji bo ku di vê pergala dewletê de cih bigire, her tiştê ji destê wê tê, dike. Bi vî awayî, malbat bi rewşa xwe ya heyî, bûye koleya dewletê.

Lê ne gengaz e ku mirov, malbatê bi vê rewşa heyî, bipejirîne. Malbat, bi her aliyê xwe ve bûye parçeyêke desthilatdariyê, pejirandina malbatekê bi vî awayî ku pergala dewletê li ser pêyan digire û hêzdar dike, tiştê berovajî xwezaya mirov e. Weke ku Abdullah Ocelan diyar kiriye: “Jiholêrakirina malbatê, ne mijara gotinê ye, lê gengaz e ku malbat bi rêya endamên demokratîk were guhartin.”

Ji ber vê yekê, tiştê bingehîn ê ku were kirin, demokratîkirina modela malbatê ya roja me ya îro ye. Heger malbat, demokratîk bibe, wê têgihaştina mêr a desthilatdar û mewdaya li ser jin û zarokan jî dê were şkandin û malbateke komînaltir derkeve holê.

Di heman demê de, pergala dewletê ku bingehê hemû xerabiyên e û li ser dizîya keda mirovan dijî, nikare xwe bêtir li ser pêyan bigire. Asta ku jin niha di nav de ye û cihê mêr ê di nava civakê de, koletiyê rave dikin. Tevî ku jin kedkara herî mezin e, li gel hemû zehmetiyan

li zarok û malê baldar e, qet ne xwedîmafekî ye; weke karkereke bêdirav, kar dike. Di nava civakê de jî cihê wê piştî yê mêr tê. Her çî qas mêr xwe li ser jinê weke desthilatdar dibîne jî di dawiyê de ew jî koleyê dewletê ye. Bi vî şeweyî, malbat li ser aşê dewletê ava dibe. Ji ber vê yekê, demokratîkirina malbatê merc e.

Abdulah Ocalan, vê mijarê wiha dinirxîne:

“Rexneya li ser malbatê, girîng e. Dikare tenê li ser bingeha rexneyan, bibe hêmana sereke ya civaka demokratîk. Heger ne tenê jin, lê di heman demê de tevahiya malbatê weke şaneya desthilatdariyê neyê dahûrandin, wê pêkanîna şaristaniya demokratîk ji hêmana xwe ya herî girîng, bêpar bimîne. Malbat, ne saziyeke civakî ya wiha ye ku were derbaskirin, lê dikare were veguharandin.

Divê angaştên milk a li ser jin û zarokan ku ji dema hiyerarşiyê ve maye, dest jê were berdan û di têkiliyên hevjinan de, têkiliyên sermiyan (hemû cureyên wê) û desthilatdarî, ristê nelîzin. Divê ew nêzîkatiya ajoyî ya weke domandina nifşê xwe, were derbaskirin. Nêzîkatiya herî guncaw a ji bo pevrêtiya jin û mêr, nêzîkatiya ku felsefeya azadiyê ya girêdayî civaka sincî û ramyarî, bingeh bigire. Malbata ku di vê çarçoveyê de veguharanê bijî, wê bibe palpiştên herî saxlem a civaka demokratîk û yek ji pêwendiyên bingehîn ên şaristaniya demokratîk. Ji hevjinîya (statûya jin û mêr) fermî bêtir, hevjinîya xwezayî girîng e.

Divê her alî, her dem amade bin ku mafê jiyane bi tenê, bipejirînin. Nabe ku mirov di têkiliyan de, weke koleyan û bi çavsorî tev bigere. Aşkerekê ye ku wê malbat, di bin şaristaniya demokratîk de veguharîna herî watedar bijî. Jina ku bi hezarên salan ji rêzdariya xwe gelek tişt wînda kirine, hêza mezin bi dest nexwe, wê nikaribe yekeyên watedar ên malbatê bi pêş bixe. Nikare rêzdariya malbata ku li ser nezaniyê ava bûye, biafirîne. Ji nû ve di avakirina şaristaniya demokratîk de, para ku dikeve ser milên malbatê, girîng e.”

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Kengî hişmendiya desthilatdar û milkê taybet, bêtir hatine pîroz-
kirin?
2. Sedemên ku dewlet hêzdar dibe û li ser lingan dimîne, çi ne?
3. Malbata demokratîk, çawa tê ava kirin?
4. Di malbata îro de, rista jinê, çawa tê dîtin?
5. Abdulah Ocalan, malbatê çawa dinirxîne?

MALBAT Û XIZMATÎ

Malbat, di nava rêxistinbûna fireh a bi navê xizmatî de cih digire. Xizmatî, aliyeke saziya bingehîn a malbatê pêk tîne.

Xizmatî, bi çend awayan ve tê destgirtin:

- a. **Xizmatiya girêdayî xwînê:** Kesên ku bi rêya xwînê girêdayî dayîk, bav û zarokan in, xizmatiya girêdayî xwînê pêk tînin. Bira û xwişkên dayîk û bav (mam, met, xal, xaltîk) dikevin vê beşê.
- b. **Xizmatiya girêdayî zewacê:** Xizmatiya girêdayî zewacê jî di encama zewacê de girêdana ku di navbera mirovên mêr û yê jinê, her wiha, mirovên jinê yê li gel mirovên mêr pêkhatiye re, tê gotin.
- c. **Xizmatiya xwe dispêre kevneşopiyên civakî:** krîv, xizmatiya şîr, bîneriya zewacê...

Di civakê de hin statû, rist, mal û milk, bi rêya xizmatiyê ve ji kes derbasî kesan dibe. Hevkarî û alîkariya di navbera xizman de, li bajaran hêza xwe winda kiriye. Lê li gund û navçeyan, girîngiya xwe diparêzin. Ev jî nîşan dide ku xizmatî, ne tenê saziyeke ku bi girêdanên biyolojîk ên di navbera kesan de pêk hatiye, jî vê mezintir û berfirehtir e.

Di civakan de, xizmatiya girêdayî xwînê ku xwe dispêre bingeha biyolojîk; an dayîk, an bav, an jî ji her duyan derbasî mirov dibe. Di civakên destpêkê yê serdema dayîkê de, ji ber ku zarok bi dayîkên xwe dihatin naskirin, di van civakan de zarok di nava beşa xizmatiya dayîkê de cih digire. Di dema desthilatdariya bav de jî zarok di nava beşa xizmatiya bav de cih digire, lê xizmatiya dayîkê cihekî girîngtir digire.

Dema ku komên civakî tînin lêkolînkirin, tê dîtin ku komên biçûk ên ku tê de tîkiliyên pileya yekem serwer in, xizmatî cihekî girîng digire. Di komên mezin de ku tê de tîkiliyên duyem serwer in; xizmatî

rist û girîngiya xwe winda dike. Lê di van komên mezin de malbat rista xwe diparêze û berdewam dike.

Li gorî lêkolînên ku hatine kirin, tê dîtin ku di civakên seretayî de jî jiyana malbatî (weke klan û piştîre hoz) hebû. Lê di pêvajoyên dîrokê de weke saziyên din, saziya malbatê jî guharînên girîng dijiyan. Di encamê de cureyên malbatan, awayê zewacan û girêdanên xizmatî, li gorî her civakê tê guhartin. Di pêvajoyên dîrokî de hem têkiliyên malbatî, hem jî yên xizmatî, bi vî awayî pêşveçûn, jiyane.

Endamên klanê, li gorî girêdana xwîne dibin xizmên hev. Di pêvajoya destpêka hoz û êlan de, bandora dayîkiyê heye. Di van malbatan de, xizmatî ji aliyê dayîkê ve derbasî mirov dibe. Di pêvajoya dawî ya hoz û êlê de, baviksalarî heye. Xizmatî, ji aliyê bav ve derbasî mirov dibe. Bi derketina bajaran re baviksalarî bi hemû taybetiyên xwe ve, derdikeve holê. Di vê malbatê de, mêr desthilatdar e û xizmatî ji aliyê bav ve derbasî kesan dibe.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Awayên xizmatiyê, binivîse.
2. Hevkarî û alîkariya di navbera xizman de li ku derê hêza xwe winda kiriye û li ku derê jî girîngiya xwe diparêze?
3. Xizmatiyê, di komên civakî yê desthilatdar de, li gorî têkiliyên pileya yekem û duyem, diyar bike.
4. Di kîjan pêvajoyan de, bandora jin-dayîk û baviksalarîyê, heye?

Wane 4

GIRÎNGIYA HEVKARIYÊ DI MALBATÊ DE

Endamên malbatê, bi girêdanên malbatî, civakî û yên derûnî bi hev û du ve hatine girêdan û pêdiviyên wan ên bêhejmar hene. Ji bo pêdiviyên xwe dabîn bikin, tê xwestin ku di nava endamên malbatê de parvekirina kar û hevkarî hebe. Girêdana herî bihêz a ku malbatê li ser pêyan digire û endaman bi awayekî erênî bandor dike, **hezkirin** e.

Di civakekê de, lêkolîna ku di nava xwendekarên zanîngehê de hatiye kirin, pîrsa ku ji 5 salî heta 12 salî, sê bûyerên herî zêde ew kêfxweş kirine, kîjan bûn, hatiye pîrsîn.

Bersivên ku hatine dayîn, bi vî awayî hatine rêzkirin:

1. Kêfxweşiya dayîk û bav.
2. Ji hev du hezkirina dayîk û bav.
3. Peywendiyên malbatê yên li gel zarokan.

Ev jî tê wateya ku hezkirin, pêdiviyek e. Ger zarok wisa têbigihêje ku ji aliyê dayîk, bav û nêzîkên xwe ve, neyê hezkirin, kêfxweş nabe û wê bandoreke neyînî li wî bibe. Ev jî tê wateya ku tenê hezkirina zarokan têrê nake, pêwîst e vê hezkirinê bi zarokan bide bawerkirin. Her wiha, anketa (lêkolîna) ku di nava xwendekaran de hatiye kirin; pîrsa sê bûyerên ku di zarokatiyê de çêbûne û bi wan re bûne sedema xemgîniyên mezin, kîjan in, hatiye kirin. Bersiv, bi vî awayî hatine rêzkirin:

1. Nexweşî û windahiya kesan di malbatê de
2. Pevçûn û nelihevkirina dayîk û bav
3. Pevçûna di navbera xwişk û birayan de

Ev anket, diyar dike ku ji derveyî xala yekem, di malbatê de sedema nekêfxweşiyê, nelihevkirin e. Ev jî tê wateya ku di têkiliyên malbatî de zorî û zehmetiyên çêdibin, ne bi awayê pevçûn, divê bi awayê axaftin û ji hev du têgihaştinê, werin çarekirin.

Girêdaneke din a ku endamên malbatê bi hev û du ve girê dide, xweşbînî ye. Di malbatê de pêwîst e hemû hizir, bi awayekî pir

serbest û hêsan bên gotin. Divê her nerîn, bi awayekî berfireh bên nirxandin. Divê cudahiya nerînên hene, nebe sedemên şkandin û biçûkdîtinê.

Heta dawiya jiyana mirov, pêwîstî bi gelek pêdiviyên heye. Ger ev pêdivî pêk neyên, dibin sedema tengasî û bertekan. Bertek, bi zarokekî ku nû ji dayîk dibe û bi kesên temenmezin re jî derdikeve holê. Di malbateke tendurist de, hemû pirsgirêk bi destdana hev û du, lihevkerin û hevkarîyê ve tên çarekirin. Ger hejarî, alozî û nexweşiyên malbatê dorpêç kiribe jî ev hemû bi rêya hevkarîyê tên çarekirin. Xizmatiyê, di raboriyê de ji bo dabînkirina pêdiviyên kes ên civakî, derûnî û aboriyî bandoreke mezin dikir. Xizmatî, hêmana sereke ya hevgirtin, alîkarî û hevkarîyê bû. Di pêvajoyên dîrokî de pêşketinên pîşesaziyê, bûn sedem ku malbata fireh, cihê xwe ji malbata tovîk re bihêle. Êdî di jiyana bajaran de hevkarî, piraniya xwe di nava endamên malbatê de, xwe dide pêş. Ji ber vê yekê, mirov dikare bibêje ku di roja me de têkiliyên xizmatiyê, ne li gorî demên kevn, girîng û bihêz in. Têkiliyên xizmatiyê yên ku weke taybetiyên baş ên mirovahiya ku di demên borî de hebûn, pir lewaz bûne.

Taybetiyên civakî yên malbatê:

Li gel rexneyên ku li jor hatine kirin, malbat, saziya herî bingehîn a civakê ye. Ji ber vê yekê, malbat nayê mandelekirin, gelek taybetiyên girîng ên malbatê yên berdewamkirina civakê hene. Ya herî girîng, li ser bingeha guhartina malbatê, demokratîkirina wê ye.

Girêdayî wê, em dikarin hin taybetiyên malbatê, wiha rêz bikin:

- a.** Malbat, pêkhateya bingehîn a civakê ye. Ji ber ku bê navber nifşê nû diafirîne.
- b.** Malbat, yek ji çavkaniya saziyên bingehîn e.
- c.** Malbat, sazûmaniyêke civakî û berhemeke çandî ye.
- d.** Malbat, saziyêke bi demê re tê guhartin û teşeyên nû distîne.
- e.** Malbat, ji bo endamên xwe çavkaniya derketin û pêşxistina hest, hezkirin, bawerî, piştgirî, rêzdarî û nirxên civakî ye.
- f.** Malbat, awayê helwest û reftaran bi endamên xwe re, dide qezenckirin.

Li gorî pêşveçûnên civakî, pêkhateya malbatê û erkên malbatê jî tên guhartin. Ji ber vê yekê, hem di pêkhateya malbatê, hem hejmar

endamên malbatê, hem jî erkên malbatê de, guharînên girîng çêdibin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

- 1.** Di malbata xwe de, sedemên hezkirin û xemgîniyê, binivîse.
- 2.** Hêmana sereke ya hevgirtin, alîkarî û hevkarîyê, çi ye?
- 3.** Taybetiyên civakî yên malbatê, diyar bike.

BEŞA SÊYEM: ABORÎ DI DÎROKÊ DE

1- ABORÎ

2- ABORÎ DI ŞARISTANIYA DEWLETÊ DE

3- ABORÎ LI KURDISTANÊ

4- ABORIYA DEMOKRATÎK Û KOMÎNAL

5- KOMÎN Û KOPERATÎF

ABORÎ

Yek ji çalakiyên ku divê di jiyana mirov de rast were lêkolînkirin û li gorî rastiya civaka sincî û ramiyarî ji nû ve were sererastkirin, aborî ye. Zanista aboriyê ya roja îro, hewl dide ku bi rêbaza pozîtîfizmê aboriyê lêkolîn û şîrove bike. Pir aşkereye ku ji çarekirina pirs-girêkên aboriyê zêdetir, di kûrkirina wan de rol listiye. Ji ber vê yekê, kapîtalîzma ku dijberî aboriyê ye, pir bi hêsanî weke aboriyê hatiye binavkirin. Di bin navê aboriyê de rêbazên şelandin û talankirina civak û mirovahiyê hatiye bipergalkirin. Divê aborî, ji nû ve bi awayekî rast were pênamekirin, di dîrokê de çawa bûye, bê ronîkirin û ji bo çarekirina pirs-girêkên aboriyê, pergala aboriya komînal a demokratîk bê zelalkirin.

Têgîn û pênameya aboriyê:

Têgîna aboriyê, gerdûnî ye. Di cîhana hemû zindiyên de, ev tevger pêk tê. Civak jî ji bo ku pêkhatin û hebûna xwe bidomîne, nikare bêyî wê, tev bigere.

Aborî: Weke çalakiya debara pêdiviyên civakê yên şênberî, pîvan û saziyên wê, rave dike. Di çarçoveyê tengtir de, weke pevguhartina pêdiviyên şênberî ya bi rêya bazarekê dide naskirin. Aboriya bazarê ya ku li şûna nirxê bikaranînê, nirxê pevguhartinê bingeş digire. Gotina aboriyê tê wateya ekonomiyê, gotineke yewnanî ye û tê wateya “zagona malê”. Ekonomî, weke gotin ji Eko-nomos pêk tê û tê wateya, zagona malê, karên ku jin dike, karên malê û karê jinê. Ekonomos, ekonomî, karê jinê ye, dispêre hilberînê, rêzik û pîvanên şênberî yên debara malbatê û hawîrdorê. Heger em bixwazin aboriyê ji aliyê civaknasiyê ve bi awayekî watedar bigirin dest, helwesta herî rast ew e ku zanista aboriyê, weke parçeyê zanista jinê were bipêşxistin. Aborî, hê ji destpêkê ve şêweyê xebata civakî ye ku jinê bi awayekî bingeşin tê de rist listiye. Ji ber ku xwedîkirina zarokan, li ser piştê jinê ye. Aborî, ji bo jinê wateyê jiyana rave dike. Aşkereye ku karê aboriyê, karê bingeşin ê jinê ye. Ristwergirtina jinê ya di navenda aboriyê de taybetiyê ku tê têgihaştin. Ji ber ku zarokan tîne û wan xwedî dike. Aborî bi xwe jî her tiştê ku dibe mijara xwedîki-

rin û debarê, digire nava xwe. Aborî, di çarçoveya naveroka xwe ya bingehîn de çalakiyeke dîrokî ya civakê ye.

Aboriya sincî, mirov dikare weke rêya herî baş a ji bo peydakirina pêdiviyên bingehîn ên jiyanê pênase bike. Sinc, di serî de hewldanên aboriyê û şêwaza pêkhatina wê ya bi awayekî baş ê tevahî çalakiyên civakî, rave dike. Ango her tiştê civakî, sincî ye. Divê mirov mijara aboriyê, weke çalakiya bingehîn a civaka dîrokî ya sincî bihizire.

Aborî di civaka xwezayî de:

Çawa ku heyberek, ji hêmanên pêşî pêk tên, civakîbûn jî ji komên heyî ên ku her diçe mayînde dibin û li ser xetêke pêşketinê bi pêş de diçin, ava dibe. Di dema dawî ya qeşayê (beriya 20 hezar salî) de li qontara çiyayên Toros û Zagrosan, ji beriya civaka cotkariyê derdikeve (texmînî ji beriya 15 hezar salî û pêve) û pergaleke jiyanê civakî ya cotkariya êlê, nêçîrvanî û berhevkirina şînatîyan di zik hev de pêk aniye. Lê, ev şêwaza jiyanê ya ku weke civaka gund-cotkariyê bi pêş ketiye, dema pênc hezar salî ya şaristaniya navendî jî zêde bûye. Şoreşa cotkariyê, di çanda şênberî û razberî ya civakê de, şoreşa herî bikok a dîrokê ye. Civaka mirov, weke bingeh li dora cotkariyê teş wergirtiye. Mirov, nikare civakeke bê cotkarî bihizire. Cotkarî, ne bi tenê pirsgirêka debarê çare dike, di serî de mejî, ziman, şênî, birêveberî, parastin, cihwarbûn, bawerî, teknîk, lixwekirin û avahiya etnikî, di amûrên çandî yên bingehîn ên şênberî û rewanî de rê li ber veguharîn û pêşketinên bikok vedike.

Di pergala dayîkê de (komên destpêkê) hîmê çanda aboriyê tê danîn. Qût, zadê û pincarên ku berhev kirine û nêçîra ku bi destxistine, yekser tên bikaranîn. Her wiha ji çerm û rehikên wan sût tê wergirtin. Bi piranî jin-dayîk serwera plansaziya klanê ye. Bi awayekî din, mirov dikare jê re bibêje ku serweriya dayîkê ya pêşî ye. Şoreşa gund a Neolîtîkê, di vê pêvajoyê de, qonaxa duyem a mezin e. Ev şoreşa ku berî 12000 salî pêk hatiye û gava herî mezin a civakîbûnê ye. Ev gava ku hatiye avêtin, di pêşketina avabûna hişmendî û saziyên şênberî û rewanî yên mirovahiyê de, bibandor bûye û di roja me de jî berdewam dike.

Ji vê jî girîngtir, di jiyanê de jin endameke sereke ye û nakokiya

wê bi xwezayê re tune ye. Yên ku berheman di destên xwe de digirin û hiltînin, heger bi endamên komê re, parve bikin, rêz û hurmet, girêdan û dilsozî ji wan re tê nîşandan. Hilanîna berheman, weke gunehkî mezin tê dîtin. Kesê herî baş, ew kesê ku berhemên xwe, parve dike. Di civaka êlan de hîn jî têgihaştina “comerdî-camêrtî” ji vê kevneşopiya xurt a dîrokî tê. Cejn û rojên merasîman, weke rojên parvekirina van berhemên pir dest pê kirine. Hişmendiya civaka Neolîtîkê, xwezayê pîroz dibîne. Xwezayê jî weke xwe zindî dipejirîne. Ji ber ku xweza, av, hewa, agir, her cureyên şînatî û lawiran dide wan, wê weke xweda dibînin; weke hêmana herî bihêz a xwedatiyê dipejirînin.

Qadên aboriyê yên Şoreşa Neolîtîkê:

1. Çandinî:

Ji komkirina şînatîyan, çandina fêkî û şînatîyan bi dest ve tînin. Şînatîyên ku cara yekem tîn bi destxistin genim û ceh e , piştî jî nîsk, nok, baqil û hemû cureyên fasûliyan tîn çandin. Genim, di heman demê de, nûnertiya sembola herî girîng a keda hevbeş a mirov e.

2. Lawirvanî:

Guhartina ku di demsalan de çêdibe, di heman demê de bandorê li cureyên lawirvaniyê jî dike. Li gorî wê demê, lawirên weke: ga, çêlek, bizin, mih, dîk û mirîşk derdikevin holê. Civakê, bi kedîkirina lawiran pîvanên sincî, pêwîstî û derfet anîne gel hev.

3. Debarî:

Ji destpêka çalakiyên civakîbûnê û vir de, komên mirovan ji bo pêwîstiyên xwe yên jiyanî peyda

bikin, di nava hewldanên ku sûdê ji şînatî û lawiran bigirin de ne. Ev hewldan, heta ku gihastîye Şoreşa Neolîtîkê ya ku xwe dispêre agahî û serboriyên milyonên salan, pêk anîne.

4. Çêkirina amûr û pêwîstiyên:

Taybetiya mirov a herî matmayî û balkêş, afirandina yekem û hunera pêkanînê ye; ango aliyê ku cudatiya mirov ji heyînen din diyar dike, hunera wan a çêkirina amûr û pêwîstiyên e. Hunera çêkirina amûr û pêwîstiyên mirovan, bi yekemîn ber û darê ku girtîye destê xwe, tûj kiriye û bikaranîna hestiyên, dest pê dike.

Rêgezên civaka xwezayî yên qada aboriyê:

1. Rêgeza berpirsiyariyê:

Bi pêngavên yekem ên civakîbûna mirovan, dest pê kiriye. Di çalakiyên aboriyê de, bihevrebûna jin û mêr bingeş tê girtin. Di encama hevbeşiya kar a xwezayî ya ku di nava civakê de çêbûye, berpirsiyarî û erkên jin û mêr tîndîr diyarkirin.

2. Rêgeza demokratîyê:

Hemû çalakî û pêvajoyên ku bi qada aboriyê ve girêdayî ne, ji aliyê civakê ve tîndîr diyarkirin, pêkanîna û birêvebirin. Hemû endamên civakê, li gorî hêz û kêrhatina xwe, tev li çalakiyên aboriyê dibin. Hilberîn, ji bo pêkanîna pêwîstiyên civakê yên ku bi awayekî demokratîk hatine diyarkirin, pêk tê.

3. Rêgeza ekolojîkiyê:

Di pêvajoya civaka xwezayî de, civak di tîkiliyên xwe yên bi xwezayê re ahengê, bingeş digire. Nêzîkbûna ku mirov û civakê parçeyêke xwezayê dibîne, pir bihêz e.

Li ser vî bingeşê, di hemû çalakiyên aborî de yên weke: çandinî û lawirvaniyê, hezkirin û parastina xwezayê mijara gotinê ye.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Şoreşa Çandiniyê, ji bo çanda şênberî û rewanî ya civakê, tê çi wateyê?
2. Şoreşa gund a Neolîtîkê, şîrove bike.
3. Qadên aboriyê yên Şoreşa Neolîtîkê, diyar bike.
4. Rêgezên civaka xwezayî yên qada aboriyê, binivîse.

Wane 2

DI ŞARISTANIYA DEWLETÊ DE ABORÎ

Di serdemên civakê yê beriya şaristaniyê de, zor cara yekem ji aliyê “mêrê bihêz” ve hat birêxistinkirin. Lê ne tenê lawir bi rêya wî ketin davik û xefkê, her wiha dest dirêjî keda hestiyarî ya jinê û daneheva malbat û klanê, kir.

Dîroka şaristaniyê, di heman demê de dîroka windakirin û windabûna jinê ye. Ji ber vê yekê, windakirin û windabûna jinê, bi navê civakê, ketin û windakirineke mezin e. Civaka zayendperest, encama vê ketin û windakirinê ye. Bi vê zorê, bi tevahî danehevên jinê yê şênberî û rewanî, aboriya malê ya destpêkê hat desteserkirin û talankirin. Şêweyê aboriyê yê di pêvajoya şaristaniyê de bi pêkhatina çîn, bajar û dewletê dest pê kir. Şaristanî, weke dijberê civaka gund û cotkariyê bi pêş ketiye.

Kengî jin ji nava aboriyê tê derxistin, pirsgirêkên aboriyê dest pê dikin. Civaka komînal, demeke dirêj li beramberî pêvajoya şaristaniya dewletê li ber xwe dide. Desthilatdariya dewletê, pir birêkûpêk li ser civakê bi sazî bûye. Di şaristaniya dewletê de, jin yekcar tê xistin. Jin, hêz û berdevka civaka bilebat e û hemû pediviyên jiyane ji xwezayê werdigirtin.

Di pêvajoya şaristaniya dewletê de, jiyana aborî ya ku pergala wê li ser hîmê sûdê tê danîn, pirsgirêka herî bingeîn a civakê ye. Li gorî sûdê, sererastkirina jiyana mirovan, tê wateya desthilatdariya herî hovane. Piştî jinan, di serî de cotkar, yê ku bi aboriya rastîn re têkildar, şivan û pişekar ji aliyê amûrên yekdestdariya şaristaniya

dewletê, gav bi gav ji aboriyê hatin dûrxistin û bi giştî hewayeke talanê (xenîmetê) hat afirandin.

Di şaristaniya dewletê de, li beramberî têrkirina zikê xwe, ne tenê bi kedê, belkî bi tevahî hebûna xwe, girêdayî dewletê û serwerên taybet ên xwedîdewlet in. Zora bi awayê dewletê, her qada ku digihêjê di wateya aborî de, çi bibîne talankirina wê, weke mafê xwe dibîne.

Şaristaniya dewletê, di bin navê aboriyê de, dest bi talankirina daristanan û çêkirina bendavan kiriye. Bendav, rê li ber gelek rûxandinên din ên di warê civakî û xwezayê de vedikin. Bi çêkirina projeyên bendav û santralên hîdroelektrîkê, bi sedan gund tên valakirin. Li herêmên ku golên bendavan lê tên çêkirin xakeke mezin dibin avê de dimîne, taybetiyên xwe winda dike û dewlemendiyên sererd û binerd ên dîrokî, tev di bin avê de dimînin. Tevna xwezayî û hemû bedewî, di bin avê de dimînin û bilez tên tunekirin.

Kapîtalîzm, ne aborî ye, desthilatdarî ye:

Weke têngîn, kapîtalîzm, kapîtalîst û aboriya kapîtalîst tê gotin. Kapîtalîzm, pêkhatineke bingeîn û hêzeke ramyarî ye ku aboriyê kontrol dike. Ev hêz, cara yekem di sedsala 16'an de li Ewropayê bandor kiriye; li Hollanda û Îngilîstanê bûye serwerê ramyariyên van welatan. Bikaranîna wê ya aboriyê, nîşan nade ku ew aborî ye. Kapîtalîzm, di qada aboriyê de hêzeke yekdest e ku xwe ji derve disepîne, dijberî bazarê ye û ne aborî ye; ango yekdestdariya bazirganan e, dewlet e, artêş e, burokrasî ye. Komeke ku ji dewletê wêdetir, ji derve ve xwe li ser aboriyê disepîne, lê ne aborî ye, ji dewletê wêdetir li ser civakê serweriyekê (hegemonya) disepîne.

Dewlet, hewl dide vê hêza yekdestiyê veşêre, vedize û wê baş piştperde bike. Di destê kesên pir kêr de, di asteke pir mezin de nirx kom bûne. Li gorî vê, kapîtalîzm ji bo desthilatdariya xwe ya stratejîk, hem bi pêşwazîkirinê, hem jî bi daxwazê, dilîze. Bingeha aboriya kapitalîst, ew e ku li ser bazarê bibe serwer û ev jî di rêbaz û karanîna wê de, derdikeve holê. Rêbaza bingeîn jî pêlîstin bi buhaya tiştan e. Bikaranîna wê, ji ber ku her tim xwe dispêre mezinbûna sermiyanê, pir balkêş û serûbinkerê civakê ye.

Tevahî lêkolîn diyar dikin ku ev koma bacgir (cizye), pir hişk û girtî

ne, tu ramana wan a afirîner û dahênaneke wan tune ye. Karê ku bi pêş dixê, bi pereyan qezenckirina pereyan e. Lê di cewherê xwe yê bingehîn de, rê li ber tu guhartineke bingehîn venake. Jixwe, ji aliyê din ve şaristanî, pere, bazar, bajarî, bazirganiyê, heta bank û senedan nû nas dike.

Qezenckirina hêza fermananê ya pereyan, di rastiye de mikurhatina derketina ji bûyîna bûyera aboriyê ye. Dîrokzan Fernand Braudel (Fêrnand Birawdêl), dema ku dibêje: “Kapîtalîzm li dijî bazarê ye, her wiha li dijî aboriyê ye, heta ji derveyî aboriyê, rastiyeke pir watedar vedibêje.”

Ev pêşveçûn jî wateya talana yekdestî ye. Tu şeweyê aboriyê, bi qasî kapîtalîzmê pêdiviya xwe bi nirxê desthilatdariyê nabîne. Her wiha, divê em bi girîngî destnîşan bikin ku kapîtalîzm, bê desthilatdarî pêk nayê.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Civaka zayendperest, encama ketin û windakirina kê ye û çi encam derxistiye holê?
2. Di pêvajoya şaristaniya dewletê de, pirsgirêka herî bingehîn a civakê, çi ye?
3. Kapîtalîzm ne aborî ye, desthilatdarî ye. Lêkolîn bikin.

Wane 3

ABORÎ LI KURDISTANÊ

Li Kurdistanê, yek ji qada ku herî pir ramyariyên talan û mêtinê bibandor li ser tên birêvebirin, aborî ye. Di wateya aboriyê de, hemû ramyariyên mêtinê yên ku tên pêkanîn, di berdewamiya wan de, bênasnamekirin û mêtina çandî-qirkirin, bi awayekî bibandortir tên pêşvebirin. Şaristaniya ku teşeya xwe li ser berhemên zêde çêdike, di pêvajoya dîrokê de, gelek êrîş li ser civakan pêk anîne û derketiye holê ku xala sereke, aborî ye.

Em dikarin bibêjin ku kurd yek ji gelên herî kevn e, ew jî bi vî aliyê xwe ve, gelek caran rastî her cureyên êrîşên aborî û qirkirinê yên şaristaniyê hatine. Ev talan û êrîşên ku bi dirêjahiya salan berdewam kirine, rewşa xwe ya herî berfireh û bêwijdan, di pêvajoya du sed salên dawî de, bi awayekî aşkere raxistiye ber çavan.

Çandinî û lawirvanî:

Di aboriya gelê kurd de, cihekî diyar û girîng ê çandinî û lawirvaniyê heye. Lê di stratejî û ramyariyên bingehîn ên derbarê kurdan de, hemû çalakiyên aboriyê (lawirvanî û çandinî), ketine destê dewletên dagirker. Di encama vê nêzîkatiyê de, gelê kurd, ketiye rewşeke wisa ku êdî nikare van çalakiyên cewherî pêk bîne. Her wiha, dewletên dagirker xwestine van herêman bi tevahî bixn destên xwe (ev yek ji armanca wan a navendî bû). Di encama van nêzîkatî û kiryanan de, gelê kurd hatiye mêhtin û hejarkirin.

Pirsgirêkên ku li Kurdistanê lawirvaniya pîşesaziyê bûye sedema wan:

1. Aboriya lawirvaniya gelêrî ya azad ku hebû û pêwîstiyên gel dabîn dikir, ji holê hatiye rakirin û li şûna wê lawirvaniya nûjen; ango pîşesaziya kapitalîst hatiye bicihkirin.
2. Li şûna çêkirina cureyên taybet ên herêmî, tîmarkirina lawirên, ku ji derve tînan, jê re, «çanda nijadê» tê gotin, tînan berbelavkirin û pêkanîn. Weke encama vê nêzîkatiyê, cureya lawirên xweçihî tînan ber tunebûnê.
3. Li herêmên girêdayî çanda gelêrî ya lawirvaniyê, bi piranî cureyên lawiran ji bo bidestxistina şîr, penêr, hirî û rûn tînan xwedîkirin. Di vê rêbazê de lawir, ne weke tiştêkî ku ji bo were xwarin û serjêkirin, an jî sîdeke ji bo pereyan e, tê dîtin. Di lawirvaniya pîşesaziyê ya «nûjen» de ku dixwazin li şûna vê bînin rewşa serwer, lawir weke maşîneyekê (amûrekê) tê dîtin ku ji bo bidestxistina goşt, şîr, nîvişk, hirî û penêr tê bikaranîn.
4. Avakirina kargeh û dezgehên çandiniya pîşesaziyê, di kiryarên êmên çêkirî de, bandorê li hilberînên xwezayî dike. Mînak: goşt, şîr, nîvişk, hêk, hirî û hwd.
5. Kargehên pîşesaziyê yên ku xwe dispêrin dewlet û sermiyana taybet; tevî lawirvaniya koxik-gov û xwedîkirina masiyan, dixwazîna karê mîşvaniyê jî bixin bin yekdestiya xwe. Weke bi spartina fêde û firotina ji derve ve, avaniyên bi pîvana mezînan ên kargehên mirîşkvanîya goşt, hilberîna hêk, masîvanî û berhemên mîşvaniyê dixebitînin.

Daristanvanî:

Li Kurdistanê hêzên dewletperest ji bo talankirina daristanên li erdnîgariya Kurdistanê, her tim pengav amede kirine. Ev daristan, di şeran de her dem hatine şewitandin, lê dewlemendiyên xwe parastine. Li Kurdistanê, di pêvajoya damezirandina nûjentiya kapîtalîst,

bi destê netewdewletê , daristanên li herêmê jî bi metirsiyên mezin re rû bi rû mane.

Petrol û dewlemendiyên binerd:

Erdnîgariya Kurdistanê, ji aliyê kanza û heyberên din ên binerd ve pir dewlemend e. Ev yek, di belgeyên ji beriya niha de, bi hezarên salan jî bûye mijara xwendinê. Tekeza vê yekê, bermahiyên ku li Çemê Koteber ê Amedê (7300-6750 B.Z) hatine dîtin (bikaranîn sifirê). Li gel vê jî cara yekem tê zanîn ku sifir û tunc, li Mezopotamya û Anatolyayê hatine bikaranîn. Ev tekez û belge, dewlemendiyeke pir mezin a binerd a vê xakê diyar dikan.

Yek ji armancên herî mezin ên hêzên desthilatdarên şaristaniya kapîtalîst, nêzîkatiya ji erdnîgariya Kurdistanê re, tevlêkirina pergala xwe û destdanîna li ser destkeftiyên pir mezin ên petrol, kanza û dewlemendiyên binerd ên li vê erdnîgariyê ye.

Bendav û santralên hîdroelektrîkê (SHE):

Bendav û SHE, projeyên pîşesaziyê ne ku bi armanca vekirina rêya hilweşandinên li ser civak û xwezayê tîr pêkanîn. Gel bi biryardarî dijberî van projeyan derdikevin, lê yekdestên desthilatdar, van projeyên ku weke amûrên herî girîng ên berdewamkirina desthilatdariyên xwe dibînin, tevî hemû helwest û nerazîbûnên civakê, bi biryardarî pêkanîna van hildibijêrin. Hêzên dewlet û desthilatdariyê, bendav û SHE, weke nêzîkatiyeke bingehîn û ne li gorî xizmetê, bi armanca Erebkirin, Perskirin û Tirkkirina kurdan û valakirina Kurdistanê, bingeh girtine.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Di aboriya gelê kurd de, cihekî diyar û girîng ê kîjan çalakiyan heye?
2. Pirsgirêkên lawirvaniya pîşesaziyê yê li Kurdistanê, binivîse.
3. Daristanvanî, li Kurdistanê çawa tê dîtin?
4. Erdnîgariya Kurdistanê, bi petrol û heyberên din ên binerd, pir dewlemend e. Vê gotinê şîrove bike.
5. Hêzên dewlet û desthilatdariyê bendav û SHE, weke nêzîkatiyeke çawa bingeh girtine?

Wane 4

ABORIYA DEMOKRATÎK Û KOMÎNAL

Mirovek, di kîjan mercî de be bila bibe, çawa ku dikare komînal be, aboriya komînal jî ji aliyê tu mercî û hêzekê ve nikare were astengkirin. Şert û mercên derve, yan jî şênberî, tenê dikare awa û rêbazan bandor bikin, a diyarker bi raman, vîn, çalakî, biryar û hêza pêkanîna xwe, civak bi xwe ye.

Civakeke ku biryar daye komînê çêke, li her derê û dibin her şert û mercî de dikare aboriya xwe jî li ser bingeha komînal saz bike. Aboriya komînal, li ser bingeha demokratîk a komînal pêkanîna hemû çalakiyên aboriyê yên di nava komînê de ye. Aboriya demokratîk a komînal, fêdeya kapîtalîst û daneheva sermiyanê ku weke dijberiya aboriyê dibîne, nake armanc. Hemû çalakiyên bi armanca dabînkirina pêdiviyên bingehîn ku civakê ji bo berdewamkirina jiyana xwe pêwîstî pê dîtiye û têkiliyên xwe yên di vê çarçoveyê de, weke aboriyê dinirxîne.

Aboriya demokratîk a komînal, bi piranî çalakiyên aboriyê yên nîrxê bikaranînê dihewîne, digire çarçoveya xwe. Nîrxê guherînê jî bi mercê dabînkirina pêwîstiyên civakî û aşkerekirina wê ya ji aliyê civakê ve dipejirîne. Aboriya komînal, rewatiya xwe, ne ji zagon û mijaran, ji xwezaya civakî û taybetiyên civakê yên sincî û ramiyê, digire. Aboriya komînê, dikare tenê ji aliyê civak, gel, netew an jî hêzên

civakî ku di bingeha demokratîk û azadîxwaziyê de, biryara jiyana hevbeş dane, bi bawerî û zanîna vê yekê re xwe dagirtine, rêxistina pêwîst saz kirine û çalakiya vê pêk anîne, were damezirandin.

Bi qasî ku li gund, kolan an jî taxekê be, di bajar, herêm, welat û heta giştî cîhanê de jî çalakiyên aboriyê, di bingeha demokratîk a komînal de, dikarin bi rêkûpêk werin pêkanîn. Li gel vê, di navbera herêm, gel, an jî çandên cuda yên hevbeş de jî dikare komînên hevbeş werin damezirandin, an jî di bingeha demokratîk û komînal de, têkiliyên aboriyê werin bipêşxistin.

Komîn û koperatîf di aboriya demokratîk de:

Di aboriya demokratîk û komînal de komîn û koperatîf şeweyê aboriya komînal, paradîgmaya wê, rêgezên wê yên bingehîn û têgînên girêdayî qada aboriyê ya hevbeş, bingeh digire. Ger komîn nebe, aboriya demokratîk a komînal, wê nikaribe were avakirin. Di heman demê de, dezgehên aboriya komînal ên weke koperatîfan jî ne gengaz in. Hemû çalakiyên koperatîf û komînan ên demokratîk, bi şeweyekî bêkêmasî ku karibe bi ekolojîyê re guncaw û hemû pêwîstiyên civakê nas bike, bingeh tê girtin û derbasî jiyanê tê kirin. Koperatîf, têgîna hilberînê ya aboriya komînal a demokratîk, bingeh digire.

Ji ber ku hemû endamên di komînê de dijîn, di berdewamkirina hebûn û erkdariya komînê de, di çarekirina pirsgirêkên ku derdikevin holê de û bi zelalkirina pêdiviyên re, derbaskirina wan, bi awayê guncaw li ser bingeha wekhevîyê, tevlibûnê çêdikin û berpirsiyariyê hildigirin. Koperatîfek, ji bo naskirina pêwîstiyên bingehîn ên aboriyê ku xebatê bimeşîne, bi wan ve girêdayî hemû hilberînê di bingeha xwe de, pêkanînê armanç digire. Di aboriya demokratîk û komînal de, weke komîn bihevrejiyan, karkirin û parvekirin bingeh tê girtin. Koperatîf, dabînkirina pêwîstiyên bingehîn ên civakê, ji xwe re bingeh digire. Tevlîbuna ji bo hilberîna aboriyê ya civakê ya li ser bingeha demokratîk û azadîxwaziyê pir dibe, her wiha pêşî li bêkarhiştinê tê girtin. Di birêveberî û birêvebirina koperatîfê de, rêgeza demokratîk-bûnê ya aboriya komînal a demokratîk, bingeh tê girtin.

Komîn, çi ye?

Komîn, koka xwe ya peyvnasî (etîmolojîk) ji peyva kurdî «kom» digire. Rewşa jiyane ya ku di hemû qadên civakî de birêxistin û bipergalbûyî ye. Ango wateya jiyana civakî ya ku xwe dispêre hevbeşbûn, parvekirin, alîkarî, wekhevî û azadiyê ye. Pîvanên komîne yên ku jiyana hevbeş gengaz dikin, vîna jiyane, armancên bingehîn, yekîtiya çalakî û reftaran in.

Komîn, yekînyên civakî yên bi erk û armanc in ku di wateya civakî de herî pir hildiberînin, diafirînin, pêş dixin, xweşik û dewlemend dikin. Komîn, xwe tenê bi qadeke jiyane ve sînordar nake. Komîn, yekîneya jiyana civakî ye ku di hemû qadên jiyane de, bi rêxistinîna tê sazînin. Bihevrebûna di êş û kêfxweşiyê de ye.

Di komînekê de zarok, pîr, ciwan, jin, mêr; hemû endam di jiyana komîne de, berdewamkirina hebûn û erkdariya komîne, di çarekirina pirsgerêkên ku derdikevin holê de û bi zelalkirina pêdiviyên re derbaskirina wan a bi awayê guncaw ê taybetiyên xwe, li ser bingeha wekhevîyê, tevlibûnê çêdikin û berpirsiyariyê hildigirin. Merceke din ê bingehîn ê avakirina komîne jî demokratîkbûn e. Parvekirin, wekhevî, azadî û rêgezên din ên ku bingehên komîne ne, tenê di civakeke demokratîk de, gengaz e. Civak komîna xwe, bi vîna û hêza xwe ya bibiryar û pêkanîne, ava dike.

Koperatîf, çi ye?

Têgîna koperatîf, bi latînî ji peyva «cooperation» tê ku wateya wê, «alîkarîkirin û şîrîkatî» ye. Koperatîf, ne fêdeya kargeheke aborî ye, lê belê xwe dispêre birêveberiya cewherî, hevkarî, parvekirin û xebata hevbeş e. Ango kargeheke ku dabînkirina pêwîstiyên bingehîn ên civakê, ji xwe re dike armanc. Koperatîf, li gel ku sûdê didin jiyaneke hevbeş, her wiha pêşî li mezaxtina vala ya dem, enerjî, ked û jêderên xwezayî digire. Bi vîna awayî, bi sermiyanekî pir kêr, hilberîneke berhemdartir pêk tê.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Aboriya ku li ser bingeha demokratîk û komînal ava bûye, lêkolîn bike.
2. Aboriya komînal, rewatiya xwe ji ku digire?
3. Aboriya demokratîk û komînal, kîjan rêgezan, bingeh digire?
4. Komîn û koperatîfê, pênase bike?
5. Komîn û koperatîf, xwe dispêrin kîjan rêgezan ?

KOMÎN Û KOPERATÎF

Tevgera Karmatî (Qeramîte):

Karmatî, di destpêkê de tenê di nava komên gundî û koleyan de tê pejirandin û birêxistinkirin. Lê tevger her ku diçe di çarçoveya Rôjhilata Navîn de hemû kom û derdorên civakî yên ji derveyî dewlet û desthilatdariyê, di bin banê xwe de, kom dike. Di nava tevgera karmatî de, jin nirxdariya xwe careke din bi dest dixê. Karmatî, girîngiyeke taybet didin perwerdeya zarokan.

Di tevera Karmatî de, kesên mamoste, rêber û pêşeng in, perwerdeya zarokan, digirin ser milên xwe. Karmatî, gav bi gav avakirina pergala xwe ya jiyana komînal û aboriyê, çêkirine. Ji gelên li herêmên ku bandora xwe li wan kirine, destpêkê baca “fîtir” a bi nîrxê yek dînarî distînin û bi vê destkeftiyê xebatên tevgerê dimeşînin. Ji aliyê karmatiyan ve, vê carê baca bi navê “hîcret” ku nîrxê wê serê her kesî yek dînar e, tê standin. Ji vê bacê, beşek li xebatên birêxistinkirina gel û li sazîbûna tevgerê tê mezaxtin û bi beşekî jî pêdiviyên kesên desteng, tîr dabînkirin.

Karmatiyan, ji pêncan yekê destkeftiyên xwe yê şênberî, cil û bergên xwe û xwarina xwe didan tevgerê. Karmatî, pergala hevaltî, hogirî û dostaniyê, jîndar dikin. Ji gel re dibêjin: “ Hemû destkeftiyên xwe yê şênberî li navendekê kom bikin û derbasî avakirina jiyana hevbeş bibin.” Gel jî weke ku tê xwestin tev digere. Di civaka tevgera Karmatî de ya ku ava kirine, tu sermiyanekî taybet ê mirovan tune ye; hemû nîrxên wan ên şênberî hevbeş in, parvekirin û alîkarî bingehe e. Bi hilberîna re berhemên ku tîr bidestxistin li ser bingeha hevbeşiyê, tîr parvekirin.

Modela Kolhozan li Sovyetê:

Kolhoz, komeleyên çandiniya kolektîf in ku li ser xakên ji aliyê dewletê ve hatine dabînkirin, hatine saz kirin. Lawir û amûrên hilberîna, girêdayî koperatîfê ne. Ax jî bi awayê fermî girêdayî dewletê ye, lê di kar û xebitandinê de, girêdayî koperatîfê ye.

Kolhoz, ji aliyê birêveberiyê ku bi hilbijartina komê, hatiye erkdarkirin, her wiha ji aliyê serokê ku ji bo salekê ji vê birêveberiyê re hatiye hilbijartin ve, tên birêvebirin.

Pergala hilberînê, buha û heqdest, ji aliyê dewletê ve bi awayekî navendî û li ser bingeha bernameyên demdirêj, tên diyarkirin. Beşeke girîng a berhemên ku tên bidestxistin, li ser bingeha hevpeymanê ji dewletê re, tê firotin. Di kolhozan de, li gorî pîvana herî bilind a berhemdariyê, pergala hilberîna yekgirtî ya ku xwe dispêrerê xelesa zanistî û teknolojiya pêşketî, bingeheke girîng girtin. Ji bo her herêmê, berhemeke cuda yan jî di beşa berhemên de, kûr bûn. Bi vî awayî di mijara hilberandina çandinî û lawirvaniyê de, ya ku hatiye diyarkirin, pisporbûn û hevtamkirina herêman, tê pêkanîn.

Kolhoz, di hilberîna çandiniyê de, sûdên pir girîng ên weke: berhemeke di asta bilind de kêmkirina bêkariyê, bihêzkirina giyana komê û di çanda jiyana civakî de, bi dest xistine. Cudatî û bêdadiyên ku di nava civakê de jî di asteke girîng de, derbas kiriye. Di kolhozan de wekheviya jin û mêr, hevkarîya di navbera gundî û karkeran de hebin jî ji ber ku taybetiyên demokratîk û ekolojîyê lewaz bûne, di encamê de hatine rewşa kargehên aborî yê kapîtalîzma dewletê.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Karmatî, di destpêkê de di nava kîjan koman de, tê pejirandin û birêxistinkirin?
2. Di civakê de bandora tevgera karmatî, şîrove bike.
3. Bandora kolhozan a di hilberîna çandiniyê de, diyar bike.
4. Kengî kolhoz hatine rewşa kargehên aborî yên kapîtalîzma dewletê?

BEŞA ÇAREM: ŞARISTANÎ Û NÛJENTÎ (MODERNÎTE)

1- Şaristanî

2- Nûjentî

3- Civaka Ekolojîk û Pîşesazî

Wane 1

ŞARISTANÎ

Şaristanî (şehir-şar, tê wateya bajar), têgîneke girêdayî bajar e. Her wiha, tê wateya “medeniyetê” jî. Pevya “medîne” bi erebî ye û tê wateya “bajar.” Em şaristaniyê, ji ber naskirina pergala hiyerarşiya dewletî vedibêjin. Her çî qas, peyva şaristaniyê carnan li şûna civaka Neolîtîkê hatibe bikaranîn jî ev ne nêzîkatiyeke di cih de ye. Weke heyîn, beriya qonaxa dewletbûnê jî hin cihên ku ber bi bajarbûnê ve çûne jî hebûn.

Mînak: Em dikarin, “Çatalhoyuk” ê destnîşan bikin. Lê li cihên weke van, şewaza jiyana wan a bingeîn, komîn e ku bi tu şeweyî, cih nedane bêdadiyan. Newekhevî û cudakariyên girêdayî wan ên ku di çanda bajarbûnê de tê dîtin, li van deran nayên dîtin. Ji ber vê yekê, cihên weke van deveran, di bin banê şaristaniyê de, bên destgirtin, ne tiştêkî rast e.

Şaristanî, weke ku di pênaseya wê de jî diyar dibe, çandeke ku li hemberî civaka mirovan a destpêkê ya sincî û ramiyê ye. Ev, ne pêvajoyeke ku jixweber, an jî ji nişka ve derketiye. Encama, bi şeweyekî bipergal, êrîş û dijbertiya li hemberî civaka destpêkê ya sincî û ramiyê ye. Ango şaristanî, ne tiştêkî wisa ye ku mirov pesnê wê bide, ne jî weke rewşeke ku pir li pêş e, bibîne. Ji ber ku sedema yekem a jiyana mirovan, azadî ye. Ew tevî windakirina azadiyê, bi pêş ketiye û berhemê hişmendiyeke ku civakê parçe dike.

Şaristaniya demoktarîk:

Di qonaxa ku şaristanî dibin dewlet, civakên ku nebûne dewlet û li hemberî dewletê li ber xwe didin û gelek civakên bi vî awayî ku bi êrişên dewletê re rû bi rû mane, hene. Ango her çiqas dewlet, weke hêzeke desthilatdar derketibe holê jî divê em zanibin ku civak bi tevahî neketine nava vê pêkhateya dewletê. Bi kurtî, civaka xwezayî her çiqas bi bin ketibe jî, wê di dema bê de, xwe bi şewazên cuda bide berdewamkirin, ji ber ku ew, civakeke rasteqîn e.

Her çiqas ji pergala civakî hatibe bêparkirin jî wê li ser bingeha sincî û ramyarî, xwe bide berdewamkirin û bi pêş bikeve. Ango armanca me ya ji têngîna şaristaniya demokratîk, ew e ku beşên civakê yên ku ji derveyî pergala dewletê mane û dixwazin jiyana civaka xwezayî, ava bikin û li dijî pergala dewletê têkoşînê bikin û nûnertiya şaristaniyê bikin. Pêwîst e, em pergala şaristaniya demokratîk, tam li beramberî rûyê dewletê yê ku xwe weke şaristanî nîşan dide, bidin rûniştandin. Ango pêkhatiya wê ya dualî, bide rûniştandin. Ev tekezkin, wê pêkhateya şaristaniyê ya yekalî ji holê rake. Li cihê ku dewlet heye, derdixe holê ku demokrasî, anga civaka sincî û ramyarî jî heye. Wateya civaka xwezayî ku tê heman wateya civaka sincî û ramyarî, heger hêza xwe ya berê winda kiribe jî di her qonaxa ku dewlet heye, ew hebûye û heta ku civak hebe, wê xwezaya civakê, hebûna xwe bide berdewamkirin. Berovajî vê, wê ji civakîbûnê derkeve, anga wê tune bibe.

Ger, em nîrxên civakê yên sincî û ramyarî bigirin dest, ev nîrxên ku ji bo pergala şaristaniya demokratîk bigihêje, jiyana dibin, ev tê wateya nûkirina hemû dîroka fermî ya şaristaniya civaka sincî û ramyarî. Taybetiyeke din a girîng jî ew e ku çawa kevneşopiya hiyerarşik û dewletperest, pergalek be, şaristaniya demokratîk jî li beramberî wê pergalek e. heger em dîroka bihêz a şaristaniya fermî ya zîlamê fêlbaz bigihînin heta hiyararşiyê, divê em li hemberî vê şaristaniya demokratîk a 8 hezar sal vekin.

Her du kevneşopî, di nava hev de û li hemberî hev, xwe gihandine roja me ya îro.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Çima em bajarê Çatalhoyukê, weke şaristaniyekê bi nav nakin?
2. Şaristanî, li hemberî kîjan civakê, derketiye holê?
3. Armancên şaristaniya demokratîk, binivîse.
4. Li gorî te, şaristanî tê çi wateyê?

NÛJENTÎ

Di wateya giştî de nûjentî, şêwaza jiyana civaka demekê ye. Hemû hêmanên teknîk, zanist, huner, ramiyarî û çanda şênberî û rewanî ya ku mohra xwe li demekê daye, di hewîne. Her wekî ji pênaseyê jî diyar e, girêdayî têgîna dîroka mirov a giştî ye. Di dîroka mirovahiyê, di jiyana civakî de, çanda şênberî û rewanî ya ku mohra xwe li dîrokê daye, mijara nûjentiye, pêk tîne. Bi vî aliyê xwe ve, digihêje heta dema beriya şaristaniyê.

Kevana berhemdar, di dema xwe de nûjentiya mirovahiyê pêk anîbû, ji ber ku bingeh û hîmê vê çanda ku mohra xwe li demê daye, li vê derê ye. Dema ku em bi vê nerîne nêzîk dibin, piştî şaristaniyê jî li hin herêm, an jî şaristaniyan dibînin ku xwe bi xwe nûjentiya dema xwe ava kirine.

Sumerên ku ji bo dewletbûnê destpêkek bûn, di dema xwe de nûjentiya şaristaniya bidewlet pêk anîne. Mirov dikare nûjentiya Roma, nûjentiya Îslamê, nûjentiya Kapîtalîst û hwd... lê zêde bike.

Vaca bingehîn, çêkera çandî ya diyarker, di dema xwe de, mohra xwe li jiyana civakî daye. Dema ku em ji vî alî ve digirin dest, em dibînin ku nûjentiya şaristaniya bidewlet û şaristaniya demokratîk, ji hev û du cuda ne. Dewlet û demokrasî, ji ber ku li hemberî hev û du ne û pêkhatiya dualiya dîroka şaristaniyan pêk tînin, wê demê, wê nûjentiye wan jî ji hev û du cuda bin.

Nûjentiya kapîtalîstê, ji sê hêmanên bingehîn pêk tê:

1. Kapîtalîzm
2. Pîşesazî
3. Netewdewlet

Nûjentiya kapîtalîst, bi van her sê hêmanên bingehîn, hatiye rewşa pergalê. Bêguman, li hemberî vê, nûjentiya demokratîk jî, sê hêmanên wê yê bingehîn hene:

1. Aboriya komînal
2. Pîşesaziya ekolojîk
3. Netewa demokratîk

Nûjentiya demokratîk:

Nûjentiya demokratîk, nûjentiyeke ku dijberiya nûjentiya kapîtalîst dike. Ew jî di nava kevneşopiya şaristaniya demokratîk de, çarsed salî li derveyî dewletê maye û ev jî tê wateya şewazên jiyana civakî yên ku nûnertiya nixê civaka demokratîk û komînal dike. Heger nûjentiya kapîtalîst, nûnerê hemdem ê kevneşopiya dewletê be, wê nûjentiya demokratîk jî nûnerê kevneşopiya hemdem a demokratîk be. Nûjentiya demokratîk, di dema şaristaniyê de, li beramberî nûjentiya dewletê her dem hebû. Bi taybet, di mijara dîroka mirovahiyê de jî mirov nikare dabaşa demokrasiyeke yekane bike.

Netewa demokratîk:

Netewa demokratîk, li hemberî birêxistinbûna faşîst a netewdewletê ye. Rêxistina netewê, şeweyekî demokratîk e. Di nava xwe de hêmanên ramiyê, civakî, aborî, dîplomasiyê û hwd...dihewîne û netewê nake malê dewletê. Netewa demokratîk: Parçebûnên ku di civakê de çêbûne ji holê radike û civakan bi şeweyekî demokratîk birêxistin dike û armanc dike ku her çînê bixwe nava vê pergalê. Rêgezeke wê ya herî bingeş, sinc û ramiyê ye. Netewa demokratîk, netewa herî nêzî azadî û wekhevîyê ye.

Rêgezên Netewa Demokratîk:

1. Netewa demokratîk, li hemberî çêkera netewdewlet a nûjentiya kapîtalîst, pergaleke alternatîf e, ji bo ku civakê neçarî dewletbûnê neke û jê veqetîne.
2. Netewa demokratîk, nasnameyên ku sergirtî ne, nagire dest û bi çêkera nerm a civakê ve nasnameyên weke, etnîkî, olî, çînî, zayendî û kom-kes wekhev digire dest.
3. Di netewa demokratîk de, tevahî cihêrengiyên ku di civakê de hene, dikarin xwe bi awayekî azad rave bikin.
4. Netewa demokratîk, girêdana kes û civakê ya bi dewletê re napejirîne.
5. Netewa demokratîk, çareya pirsgerêkên civakî ye; ne bi rêya dewletê, lê bi rêxistinên xwe yên civakî çare dike.
6. Netewa demokratîk, rêgezên sinc û wijdanê civakê, bingeş digire.

7. Netewa demokratîk, civakan bi tevlibûna demokrasiya rasterast a ku bi rêya komîn, meclis, koperatîf û akademiyan, vîna civakan bingeh digire.

Nêzîkatiyên netewa demokratîk, li şûna şewaza dewletê ya xwedîrêxistîneke hiyerarşî û burokrasiyê, şewaza konfederal a xwe birêxistinîna civakê bingeh digire û rasterast xwedîbiryar e. Bi vî aliyê xwe ve, ji pergalên dewletdar cuda dibe. Li her cihê ku dewlet lê heye, burokrasî û desthilatdarî heye. Burokrasî û desthilatdarî, bi demokrasiyê re nabin yek. Bi taybetî, çawa ku dewlet, demokrasiyê dehf dide, her wiha demokrasî jî dewletê bi paş de dibe.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Nûjentiye, pênase bike û di dîrokê de çend mînan li ser binivîse.
2. Nûjentiya kapîtalîst û nûjentiya demokratîk, li ser kîjan hêmanên bingehîn pêk tên?
3. Çiqasî kevneşopîya şaristaniya demokratîk, li derveyê dewletê maye û ev tê çi wateyê?
4. Rêgezên netewa demokratîk, binivîse.

Wane 3

CIVAKA EKOLOJÎK Û PÎŞESAZÎ

Pîşesazî (endustrî), bi wateya giştî, bi piştgiriya za-nist û teknîkê, dema ku çavkaniya enerjîyê û hêzên kar kêmbin, tê bikaranîn û ji bo ku hilberîna berheman tenê bi leztir, tenduristir û zêdetir, bibe pêkanîn.

Em dikarin wisa pênase bikin ku pîşesaziya (endustriyalîzma) wê, teknîka ka-pîtalîzmê ya ji bo ku fêdeya mezin pêk bê, bi şeweyekî bêsinor bi kar tîne.

Gefa bingehîn a pîşesaziyê ew e, civakeke cîhana zindî û hestiyar, vediguharîne goristana amûrên mekanîkî û civakê dike robot. Heger pîşesazî neyê sînordarkirin, tu civak nikare cîhana xwe ya hestan bi awayekî durist dewam bike. Makînekirina civakê piştî qonaxeke diyar, wê veguhere hilweşîna civakê.

Aliyê kapîtalîzmê yê ku ji şer metersîtir e, hewldana wê ku pîşesaziyê her tim mezin bike. Cîhan, ji niha ve bûye dîlê amûrên aşopî û bajarên ji xwezayê qut dike. Pîşesazî, dike ku bajar weke penceşêrê pir bibin. Bajar, bûne cinawirên cîhana me ya ku zindiyên dadiqurtînin.

Bajarên ku şeniyên wan bi deh milyonan in; tu wateyeke wan a civakî tune ye û bi tu awayî, pêwîstî bi hebûna bajarên bi vî awayî tune ye. Ji ber vê yekê, bi awayekî penceşêrî ji mezinbûna nexweşiyên wêdetir, tu wateya wê tune ye.

Pîşesaziya roja me ya îro, di kîjan mijarê de dibe, ji bo armancên xwe tu sînoran nas nake. Ev jî bûye sedema mirina xwezaya me. Civak û pîşesaziya ekolojîk, ji pîşesaziya heyî re, dibêje raweste. Yên ku pîşesaziyê ji bo fêdeyên xwe yên bêsinor bikar tînin, xweza û civaka

me anîne rewşeke ku jiyana lê nabe. Pîşesazî û ekolojî, têgînên ku divê bi hev re bî destgirtin. Em dikarin sînoren pîşesaziyê, tenê bi ekolojîyê ve diyar bikin. Pîşesaziya ku têkiliya xwe ji ekolojîyê qut kiriye, cudahiya wê ji amûreke cinawirî tune ye.

Sînoren pîşesaziyê, girêdayî sînoren ekolojî û pêwîstiyên taybet in. Van her du sînoran, derbas nake. Di vê rewşê de, pîşesaziya ku derkeve holê, dibe ekopîşesazî. Ji ber vê yekê, pîşesazî û teknîk tevî ekolojîyê, nayên bikaranîn. Li vê derê pirsek rû dide: “Ma di nûjen-tiya demokratîk de pîşesazî, teknîk wê neyê bikaranîn?” Bêguman, wê pîşesazî, teknîk û teknolojî bî bikaranîn, lê divê ziyane nedin xweza û civakê, wê bi xwezayê re di nava hev de bin. Ango ji derveyî pêwîstiyên neçarî, ziyane dê nede xwezayê, bîngeh digire.

Aboriya komînal:

Ji hemû çalakiyên ku di nava aboriya komîne de, di bîngeheke demokratîk û komînal de pêk tên re, aboriya komînal tê gotin. Aboriya demokratîk û komînal, komkirina sermiyana kapîtalîzmê ya ku li hemberî aboriyê ye, ji xwe re bîngeh nagire. Ji bo ku civak jiyanê xwe berdewam bike, pêwîstiyên bîngehî ên ku bi cih bî, divê hemû kiryar û peywendiyên di vê çarçoveyê de hene, bikevin mijara aboriyê.

Aboriya komînal, rewatiya xwe ne ji zagonê digire, ji taybetiyên xwezaya civakê û civaka sincî û ramyarî, digire. Her komînan, kar û barên xwe yên aboriyê bi şeweyê komîne pêk tîne. Her wiha her hîlberîna aborî jî di heman demê de taybetiya komîne di nava xwe de digire û komîneke ku komîna giştî temam dike.

Aboriya komînal, bi cih û komeke diyar ve nayê sînordarkirin. Her weke ku bi komên 3 û 5 kesî çêdibin, bi milyonan jî dikarin aboriya komînal, ava bikin. Çawa ku aboriya komîne dikare li gund, war û taxekê were avakirin, her wiha li bajar, herêm, welat û heta li tevahiya cîhanê jî dikare were avakirin. Bi vê re jî, mirov dikare komîna hevbeş, li herêmê cuda yên hevbeş di nava gelên cuda, yan jî çandên cuda de bide avakirin, yan jî di bîngeha komînalîteya demokratîk de dikare têkiliyên aborî bî bipêşxistin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Çi cudahî di navbera pîşesazî û pîşesaztiyê de heye?
2. Gefa bingehîn a pîşesaziyê li ser civakê, çi ye?
3. Sedema mirina xwezaya me, çi ye?
4. Pîşesaziya ku têkiliya xwe ji ekolojîyê qut kiriye, ev tê çi wateyê?
5. Aboriya komînal, bi cih û komeke diyar, nayê sînordarkirin, ev tê çi wateyê?

BEŞA PÊNCHEM :QEYRAN Û PIRSGIRÊKÊN CIVAKA ROJHILATANAVÎN

- 1- Qeyran û Pirsgirêkên Civaka Rojhilata Navîn**
- 2- Pirsgirêka Jinê**
- 3- Pirsgirêka Gel, Etnîsîte û Hozan**
- 4- Pirsgirêka Ol û Rêolan**
- 5- Pirsgirêka Bajar û Xwezayê**
- 6- Pirsgirêka Malbatê**
- 7- Pirsgirêka Desthilatdarî û Dewletê**
- 8- Pirsgirêka Sinc, Ramyarî û Demokrasiyê**
- 9- Pirsgirêka Aboriyê**
- 10- Pirsgirêka Bîrdoziyê**

Wane 1

QEYRAN Û PIRSGIRÊKÊN CIVAKA ROJHILATA NAVÎN

Qeyran, an jî tengasiyên civakî, di demên ku pergal nikare xwe berde-wam bike derdikevin. Pirsgirêk, li gorî têngîna xwe, zêdetir xwedîwa-teyeke giştî ye. Qeyran, zêdetir xwediya rewişteke berdewamî ye, lê pirsgirêk di bûyer, diyarde, têkilî û saziyan de, bi awayê rojane diqewimin.

Sedemên qeyranên civakî, piralî ne. Qeyranên ku ji ber qadên ram-yarî, aborî û demografîk hene. Erdhejeke xwezayî, yan jî hişkesalî dikare rê li ber qeyraneke civakî veke. Çawa ku şênîyên bajarekî pir bûne û nikarin xwe xwedî bikin, şênîyên hejmara wan kêr bûye jî dikarin bibin sedema qeyran û tengasiyê. Kengî rêjeya fêdeyê ku bi teknîka şer, an jî amûrên darayî, bazirganî û pîşesaziyê tê kirin, kêr dibe, wê demê, qeyranên ku çavkaniya xwe desthilatdarî ne, pêk tên. Lê kengî nirxê çûna şer, ji dahatiya wî bibihure û heger ev yek bi amûrên din peyda nebe, wê qeyran û tengasiya civakî pêk bê. Dema ku rêjeya fêdeyê ya yekdestdarên pîşesazî, bazirganî û darayî li ser bazarê her dem kêr bibe û heger ev rêjeyên fêdeyê bi şerên nû ve şûna wan neyê dagirtin, qeyran û tengasiyên nava pergalê, tên sepan-din.

Qeyranên ku di pergalên kapîtalîst de bi giştî di navbera 5 heta 50 salî de diguherin, heger pir dirêj bibin, êdî di bin pergalê de, civak nikarin dewam bikin. Avaniya pergalê, belav dibe û ji bo ku avaniyên nû bi pêş bikevin, rewşeke tevlihev derdikeve holê. Di nava hêzên civakî de yên li gorî amadekariyên xwe yên bîrdozî û avaniyê, xwediye bersiveke pêşketî bin, di avakirina pergalê nû de şensê rista sereke bi dest dixin.

Teoriya marksîzmê ya ji bo qeyrana kapîtalîst, her çî qas ev diyarde (sosyalîst û komunalîst) çêkiribe jî her ku diçe nêzî wê nabe û bêtir jê dûr dikeve. Ev rewş, bi qasî ku bi nasîna çewt û kêr a xwezaya

civakê re têkildar e, ewqasî jî bi modelên çareyê yên hatine pêşniyarkirin re, têkiliya wê heye. Ji ber ku modelên çareyê yên ku hatine pêşniyarkirin, ji aşopîbûnê (utopîkbûnê) wêdetir tu wateyê nade. Ji vê jî xerabtir, amûr û rêbazên çalakîyê yên ku hatine pêşniyarkirin, ketine rewşeke ku ji xurtbûna kapîtalîzmê re xizmetê dikan.

Dîrok, di vê mijarê de bi çareyên aşopî û perpitînên bêhevî yên ku dawî li wan nayê, tijî ye. Felsefe û zanist, heta huner û ol di vê çarçoveyê de ji bo qeyranên giran ên civakî bersivê bibînin, bi pêş

ketine. Rewîştî pirsgirêkên civakî, cuda ye. Bêguman, di çarçoveya çavkaniya wan a mêtinkarî û desthilatdariyê de aliyên wan ên hevpar hene. Lê aliyekî wan ê cuda jî heye, ew jî ew e ku bi rojane diqewimin. Her wiha, ya ku ji bo hin kes û koman pirsgirêk e, ji bo hin kes û koman çare ye. Ji bo qeyranê ev taybetî, giştî ye.

Tevahî beşên civakî, ji qeyranan bi awayekî neyînî bandor dibin. Lê hin dijminên civakî yên veder (marjînal), dikarin di encama pêvajoyê de sûdê jê bibînin. Heger pirsgirêkên civakî, çavkaniya wan ne ji derve be, pirsgirêkên civakî bi awayekî bingehîn, çavkaniya xwe ji mêtinkarî û zordestiya desthilatdariyê ne. Jin ji serweriya mêr û hiyerarşiya wî, kole, ji efendiyê xwe, gundî ji axayê xwe, karmend ji fermandarê xwe û karker ji serkarê xwe, tevahiya civakê ji amûrên mêtinkarî û zordestiya yekdestdaria desthilatdaran, bi awayekî neyînî bandor dibin. Bi giştî, ziyar li wan dibin.

Di encamê de wê hemû pirsgirêkên civakî bibînin. Ya ku yekdestdarên desthilatdarî û mêtinkariyê weke çareyê pêşkêş dikin jî şeweyên desthilatdarî û rêbazên mêtinkariyê ne. Ji ber vê sedemê ye ku şeweyên mêtinkarî û dewletê her dem bi pêş dikevin. Li hemberî vê rewşê jî her dem berxwedan, serhildan û şerên dijber hene. Ji ber ku gelek caran dikevin ber dîlkêşiya mêtinkarî û vaca desthilatdariyê. Encam weke ku çarenûsek be, bi awayekî herî bêrûmet di bin pirsgirêkên mêtinkarî û zordestiyê de, jiyane.

Mirov dikare bêje dîroka şaristaniya dewletan, bi awayekî din, rêba-

zên mêtinkarî û zordestiyê her dem xwe nû dikin û bi pêş de dibin. Li hemberî vê jî dijberên li ber xwe didin, azadî û felsefeya wekheviyê û çalakiya wê, bi pêş de dibin.

Civakên Rojhilata Navîn, di tevahiya dîrokê de, parçeya mirovahiyê ya ku herî zêde, bûye xwediya pirsgirêk û ketine nava tengasî û qeyranan. Bêguman, sedema vê ya bingehîn ew e ku di hemû deman de (ji pênc hezar salî zêdetir) her tim di bin mêtinkarî û zordestiya şaristaniya navendî de, neçar mane. Li tu deverên cîhanê, şêweyekî mêtinkarî û zordestiyê ya bi vî awayî zêde û domdar, nehatiye dîtin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Çi cudahî di navbera qeyran û pirsgirêkê de heye?
2. Sedemên qeyranên civakî, şîrove bike.
3. Çima teoriya marksîzmê ya ji bo qeyrana kapîtalîst, dûrî rastiye ye?
4. Çima, divê felsefe û zanist, heta huner û ol, di civakê de bi pêş bikevin?

Wane 2

PIRSGIRÊKA JINÊ

Pir girîng e ku mirov pirsgirêkên jinê yên di nava civakê de pêşî ji aliyê civakî û dîrokî ve bigire dest û li ser raweste. Pirsgirêka jinê, pirsgirêkeke ku di çavkaniya tevahiya pirsgirêkan de ye. Em dibînin ku mirovahiyê hêj gav neavêtiye, civaka dewletî ya çînî, li ser jinê hiyerarşiyêke hişk a mêrê serwer (baviksalarî) saz kiriye.

Ji bo sedemên pêkhatina serweriya mêr, serî li gelek vegotinên olî û mîtolojîk dane.

Destana Xwedawenda Êrûkê Înana, vê pêvajoyê nîşan dide. Di vê destanê de, mirov ji bo xwezayê, xwedawenda dayîk û pîroz a berê, hesreteke mezin ji xwe re dibîne. Di nava pergala dewlet û hiyerarşiya baviksalarîyê de, hatiye asêkirin û ji ber xapandin û zordariya mêrê serwer, nalenala wê ye. Di Destana Babîlê de ev rastî zêdetir aşkere û bi bandor tê vegotin; ango destana Mardox û Xwedawend Tîamatê. Di mîtolojiya Sumeran de, tê gotin ku jin ji parsûyê mêr hatiye afirandin. Jina weke xwedawend, diket zîgûratên Sumeran û weke jineke bêşerm ji perestgehê derdiket.

Payeya jinê, ji jina bêşerm a perestgehê ber bi koleya qesrê ve tê bilindkirin. Li bazarên bazirganiyê, dibe mijara koletiyê ku dest jê nabe. Di şaristaniya Grek-Roman de bi tenê koleya karên malê ye.

Di nava ramyariyê de cihê wê tune ye. Di şaristaniya Ewropayê de mijareke zayendî ye ku bi peymanekê bi mêr ve hatiye girêdan. Di şaristaniya kapîtalîst de jineke bêşerm a giştî ya cîhanê ye. Dîrok, bi

mêrê serwer re bi tevahî bûye xwediyê avanî û wateyeke zayendperest. Dîrok, êdî weke mêr dimeşe.

Pîrekkirina jinê (tê wateya kolekirina jinê), piştî di civaka zordest û mêtinkar de li ser mêr jî pîrekkirin tê meşandin.

Çîna jor a ramyarî, leşkerî û rahîban a civakê, dikeve statûya zayenda serwer û beşên jêr ên tîr birêvebirin jî her diçe, dibin pîrek.

Di civaka Grek-Roman de, mêr ji ciwanîyê ve bi helwesteke pîrzayendperest tîr perwerdekirin. Di tevahiya serdemên şaristaniyan de, helwestên çeloxwarî yê zayendî, weke encama helwestên zayendperest ên ji jinê re, pîr tîr dîtin. Êdî jin, çiqasî kole be, mêrê kole jî ewqasî jin, an jî pîrek e.

Di civaka Rojhilata Navîn de, dema ku li ser van pîrsgirêkên ku koka wan dîrokî ye, pîrsgirêkên îro yê çavkaniya wan amûrên kapîtalîst ên mêtinkarî û zordestiyê jî zêde dibin, ji bo jinê jiyaneke metirsîdar, pêk tê. Mêtinkarî û zordestiya li ser civakê, qat bi qat li ser ked û bedena jinê pêk tîr.

Divê baş bê zanîn ku di civakê de jiyaneke rast a bi jinê re pêk neyê, wê jiyaneke watedar jî çênebe. Divê em zanibin ku jiyana herî bedew û watedar, bi jineke azad a ku bi tevahî bûye xwedîrûmet re pêk tê. Bi vê zanînê, divê em vegotin û çalakiyên xwe bi pêş de bibin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Pirsgirêka herî mezin a di çavkaniya tevahiya pirsgirêkan de ye, çi ye?
2. Di mîtolojiya Sumeran de, jin ji çi hatiye afirandin û çawa dihat dîtin?
3. Di şaristaniya Grek-Roman û Ewropayê de, jin û mêr çawa dihatin dîtin?
4. Di civaka Rojhilata Navîn de, divê jin çawa bijî?

PIRSGIRÊKA GEL, ETNÎSÎTE Û HOZAN

Di civaka Rojhilata Navîn de ji despêka dîrokê heta roja me ya îro, di serê pirsgirêkan de, her tim pirsgirêkên hoz, êl, etnîsîte û netewê tên. Şaristaniya dewletdar, çi qas bi pêş ketiye, pirsgirêkên bi vî awayî jî hem berfireh bûne, hem jî zêde bûne. Beriya ku şaristanî bi pêş bikeve, jin û hoz têra xwe xwedîjîyaneke azad a xwezayî bûn. Sincê hozê, gelekî serwer bû. Kes ji bo hoz a xwe, hoz jî ji bo kesên xwe dikarîbûn her cangoriyê bikin.

Kengî şaristaniyê dest avêt hozan û xwest wan bike kole, bi vî awayî, di dîrokê de pêvajoya berxwedanên mezin û berfireh dest pê kirin. Têkiliya hozan a ku li dijî koletî û dewletê li ber xwe dide, nakokiya sereke ye. Çol û çiya, bûne wargehên berxwedanê. Mercên jiyaneê ên ku dest ji wan nabe ev in: xwexwedîkirin, pîrbûn û parastin e. Divê mirov baş zanibe ku piştî kolekirina jinê, rûyê herî hov ê dîrokê di kolekirina hozan de, hatiye dîtin. Hoz, dibin êl û bi vî awayî berxwedana xwe mezin dikin û dixwazin ji vî pirsgirêkê rizgar bibin. Lê hêzên şaristaniyê, bi teknolojiya çekan û bi rêxistkirina xwe bi piranî bi ser ketine. Di serdema navîn de êl û hozan, bi rêxistineke dighêje asta millet-gel hevalbendî kirine.

Ber bi netewebûnê ve gaveke din hatiye avêtin. Li rêxistin û bîrdoziyên hoz û êlan, rêxistin û bîrdoziya gelan jî zêde bûne. Olên yekxwedayî yên Çîn, Hind û Rojhilata Navîn, bi awayê olên gelêrî radibûn. Şerên ol û gelan, bi hev re dimeşyan. Gelên grek, ermenî, asûrî, ereb, pers û kurd ola xwe li gorî berjewendiyên xwe yên gelêrî hildibijartin. Hin ji wan dibûn xirîstîyan, hin ji wan dibûn misilman.

Jixwe ola Cihûyan, hîn ji destpêkê ve weke senteza ol û gel awa girtibû. Lê ne hoz û bîrdoziyên êlan, ne jî olên gelan di wê derfetê de bûn ku pîrsgirêkên hene, çare bikin. Cihûtî, ji serî ve bi pîrsgirêk bû. Gelên ku ji destpêkê ve dest ji pûtperestiyê vekişandin, gelên asûrî, ermenî û helenî bûn. Yekîtî, biratî û aştiya di xirîstiyaniyê de ku lê digeriyên, bi tu awayî nikarîbûn bi tevahî di jiyânê de bi cih bînin. Ji ber vê yekê, vê rewşê dê rê li ber bûyerên nebaş vekiriba. Îslama ku li ser hîmê dijberiya pûtperestiyê bilind bûye, her çiqas ji hoz û êlên Ereban re aşî, yekîtî û serdestî aniye, di demeke kin de xwe bi cihû û xirîstiyanan re di nava şer de dîtiye. Olê, hewl dida ku ji hin pîrsgirêkan re çareyê bibîne, lê di heman demê de bi xwe re komeke pîrsgirêk jî anîn. Bi taybetî, gelên ermenî, asûrî û cihû yên ku di Anatolyayê de asê bûbûn, hinekî jî bûn qurbanên pêşketina xwe ya pêşwext û li hemberî ereb, tirk, pers û kurdên ku îslamiyet nas kirine, diketin pêvajoyeke gelekî zehmet. Kengî li van pîrsgirêkan, şerên rêolan ên ku dawî li wan nedihat jî zêde bûn, êdî her diçû pîrsgirêkan, wê rê li ber qirkirina wan vekiribûna. Li Nîvgirava Ispanyayê qirkirina ku bi serê misilmanan de dihat, di heman demê de û bi heman rêbazan ve li Anatolyayê bi serê xirîstiyanan de jî dihat.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Kengî pêvajoya berxwedanên mezin û berfireh, dest pê kiriye?
2. Piştî kolekirina jinê, rûyê herî hov ê dîrokê çi ye?
3. Bi rêya çi, hêzên şaristaniyê li dijî berxwedanên êlan bi ser ketine?
4. Li ku derê olên yekxwedayî, bi awayê olên gelêrî, radibûn?

Wane 4

PIRSGIRÊKA OL Û RÊOLAN (MEZHEB)

Li pirsgirêkên olî yên di nava gelan de, pirsgirêkên rêolan (mezheb) jî zêde bûne. Sozên olan, ên ku ji bo biratî, hevgirtin û aştiyê, li hemberî berjewendiyên şênberî didan, xwedîbandoreke sînordar bûn. Çîneyetiya ku di nava civakê de bi pêş ketbû, ji mêj ve, heman gel veguharandibû komeke pirsgirêk û pevçûnan.

Hin simbolên ol û rêolan

Di nava hozeke biçûk û hevgirtî ya weke cihûyan de, hîn di dema Hz. Mûsa de, di nava xizmên wî yên herî nêz de, rê li ber pevçûnên dijwar vekiribû. Berberiya ku di navbera Hz. Mûsa û birayê wî Harûn de, balkêş e. Şaristaniya Îranê, wê bi çêkirina rêola (mezhebê) şîa, hewl bide ku bersivê bide têkçûna xwe ya li hemberî misilmanên ereb. Begên serdestên osmanî û selçûkiyên tirk, berjewendiyên xwe di islama sunî de weke ola serdest dîtibûn. Tirkmenên ku beşeke xizan bûn, zêdetir şîa û elewîti hilbijartin. Kurd jî bi awayekî dabeş bibûn. Begên desthilatdar, bûn sunî û bi sultanên tirk û ereban re hevkarî bingeha têkiliyên wan bû. Her wiha beşên birûmet û xizan, bûbûn elewî û zerdeştî.

Sêsed salên destpêkê yên xirîstiyaniyê, bi dabeşbûnên rêolan tijî bûn. Gel û çîn, neçar bûn ku berjewendiyên xwe di bin perdeya rêolan de, dewam bikin. Her gelî, rêolek jî xwe çêkiribû. Latîn bûbûn katolîk, grek û slav bûbûn ortodoks, ermenî, bûbûn gregoriyan û asûrî, bûbûn nestûrî. Bi gelek rêolên jihevparçebûyî, li rizgariyê digeriyan. Her wiha, bibûn ola împaratoriye. Di vî warî de jî gelek pirsgirêkên parçebûnê çêbûbûn. Cihûtiyê, bi awayekî giştî, ne bi tenê xirîstiyani û îslam jî nava xwe derxist; di nava xwe de jî dabeşî hozan bû. Mîna ku dabeşbûna yahûdî û îsraîl têrê nekiribe, weke alîgirên pers û grek jî dabeş bûn. Piştî weke cihûyên rojava û rojhilat, careke din dabeş bûn. Di serdema şaristaniya kapîtalîst de jî rewşenbîrên laîsîst (elmaniye) jî nava wê derketin. Di vê demê de, xirîstiyani di reformeke

mezin re derbas bû. Protestanî çêbû û dêrên netewî pêk hatin. Li şaristaniyên Rojhilata Dûr, di serî de li Hindistan û Çînê dabeşbûnên bi heman awayî yên olî û rêolî, belav bûn û bi xwe re pirsgirêkên nû anîn. Dema ku em bingeha şênberî ya tevahiya van pirsgirêkên ol û rêolan lêkolîn bikin, em ê bi hêsanî bibînin ku amûrên mêtinkarî û zordestiyê yên berbelav û zêde dibin, bi rista sereke, radibin. Yekdestdarên bîrdozî û şênberî yên ku ketine nava hev, şerên mêtinkarî û zordestiyê li dijî civakê dimeşînin. Hîn ji dewleta rahîb a Sumer û Misirê ve, ev pirsgirêk hatine çêkirin û bi şeran ve bêtir hatine mezinandin.

Bûda, piştî ezmûna xwe ya mezin, dema ku got: “Nabe tu agir, bi agir vemirînî” rastiyeke mezin tanî ziman. Ji ber ku desthilatdarî dihat wateya şer û şer jî mêtinkarî bû. Ev jî tê wê wateyê ku desthilatdarî, bi tenê dikare bi desthilatdariyê re şer bike. Ji ber ku rêyeke din a xwegihandina armanca xwe, tune ye. Bi vî awayî, dîroka şaristaniyê ya ji pênc hezar salî zêdetir, ji aliyekî ve dîrokeke ku bi rojane pirsgirêkan çêdike, ji aliyê din ve jî çareyên aşopî yên bi navê amûrên çareyê, bi tenê pirsgirêkan zêde û berbelav dikin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Şaristaniya Îranê, çi bersiv dabû têkçûna xwe ya li hemberî misilmanên ereb?
2. Begên serdest ên osmanî û selçûkiyên tirk, berjewendiyên xwe di îslama sunî de mîna çi didîtin?
3. Di ola xirîstiyaniyê de, çima her gelî rêolek ji xwe çêkiribû?
4. Yekdestdarên bîrdozî û şênberî yên ku ketine nava hev, çi li dijî civakê dimeşandin?
5. Bûda bi gotina xwe ya: «Nabe tu agir, bi agir vemirînî,» dixwaze çi diyar bike?

Wane 5

PIRSGIRÊKA BAJAR Û JÎNGEHÊ

Ji destpêka şaristaniyê ve di civaka Rojhilata Navîn de pirsgirêkên bajar û jîngehê dest pê kirine. Dema ku mirov li çîrokên dameziran-dina bajarên pêşî yê sumeran meyze dike, dibîne ku bajar di nava xwe û di navbera bajarên din de, di rewşeke çawa de bi pêş dikeve (rewşeke bi pirsgirêkan tijî ye). Çavkaniya van pirsgirêkan, koletî ye. Bajarbûn, di hinavê xwe de kolebûnê, ango dewletbûnê jî dihewîne. Bi avabûna bazarê re, pirsgirêka aboriyê jî peyda dibe.

Bjarê Kirminşahê

Parastin û debara bajar, bi serê xwe pirsgirêk bûn. Komikên desthilatdariyê (rahîb, birêveber û fermanदार), her gav di nava xwe de, xwe li hev radikişandin, ango li hev nedikirin, rê li ber pirsgirêkên şoreş û dijşoreşê vedikirin. Her wiha, pirsgirêkên bajaran ên mezinbûnê jî hebûn. Dewleta bajar, şeweyê herî berbelav û kevn ê desthilatdariyê ye. Împaratorî û dewletên netew, paşê derketine holê.

Ji ber ku di nava bajaran de hevrikiyeke pir heye, ev yek dibe sedem ku di navbera wan de, her dem şer biqewime. Di van şeran de, derfet û xêrên bajaran têk diçûn. Çareya ku hatiye dîtin jî têgîna bajarê

serwer bû. Ûrûk, Ûr, Babîl, Asûr, Atîna û Roma, ji vê cureya bajarên serwer in. Li Rojhilata Navîn, Helen di avakirina bajaran de qonax-eke pêşketî bû. Di vê mijarê de em avakirinên biheybet dibînin. Lê perestgeheke bajar, di civakê de bi serê xwe jî, rê li ber gelek pirs-girêkan vedike.

Di vê çarçoveyê de, mirov dikare piramîdeke firewnên Misirê, bigire dest. Pir balkêş e ku mirov bibîne, piramîdekê bi tenê çawa bêhn li civakê çikandiyê. Atîna û Roma jî weke bajarên serbajar (metropol) heta qirikê di nava pirs-girêkên civakî de bûn. Di dema îslamê de, bajarên Rojhilata Navîn her çiqas mezin bûbin jî ji aliyê avahîsaziyê ve weke, Helen, gelekî paşvemayî bûn.

Her ku diçû kesayeta xwe winda dikir, di nava xwe de û ji bo xwezayê vediguherin çavkaniya pirs-girêkan û ji ber ku nikarîbûn derbasî şoreşa pîşesaziyê bibin, pirs-girêkên wan girantir dibûn. Dîroka şaristaniya Rojhilata Navîn, dîroka mandelekirin û hilweşandina xwezayê ye. Nirxên şaristaniyê yên weke çanda şênberî û rewanî, ji ber ku bi mandelekirina nirxên civaka Neolîtîkê pêk tên, dîrok bi vî awayî diyar dibe. Ji xwe civaka Neolîtîk, ji bo nirxên her du çandan jî ekolojîk e.

Di cîhana wê ya rewanî û bawerîya wê de, xweza zindî ye û weke nirxê herî bilind tê pîrozkirin. Derfetên xwedîkirinê yên ku li dora jinê bi pêş dikevin, destpêka aboriyê ye. Xweza û jin, di nava ahengekê de ne. Têgihastîneke ola xwezayî ya zindî, bi dayîka xwedawend ve, tê simbolîzekerin. Beşeke mezin a amûrên şênberî yên hilberînê, vedîtînen jinê ne. Li ser çanda xwedîkirin û cil û bergan jî mohra jinê heye. Bi şaristaniyê re, ev nirx hemû, hatin mandelekirin û di bin serwerîya zîlam de, veguherîne amûrên zordestî û fêdeyê.

Li gorî şaristaniyê, xweza, hawirdor û erd, her gav biçûk û bê rûmet tên dîtin. Ya rastî, ev helwest bîrdozî ye. Şaristanî, weke dijberî civaka gund û cotkariyê bi pêş dikeve û ji bo ku vê civakê biçûk bixe û bi hêsanî bi rêve bibe, serî li rêbazeke bi vî awayî dide. Cewherê pirs-girêka ekolojîyê, di vê rastiyê de ye. Ango em bi tevahî metirsiya wê, têdigihêjin ku tam pirs-girêkeke civakî ye. Civakeke wisa neçar hatibe hiştin ku cewherê xwe mandele bike, ne gengaz e ku mirov karibe ji bo demeke dirêj, wê li ser piyan bigire.

Civaka Rojhilata Navîn, demeke dirêj barên talan û zordestiyê yên şaristaniya navendî hilgirtine û ji ber jeobiyolojiya xwe; hem ji ber sedemên xwezayî, hem jî ji ber sedemên çêkirî, di serê wan herêmên nîvbiyabaniyê de, tê. Lê civaka Rojhilata Navîn, ne tenê ji ber van sedeman xwedîpirsgirêk e, bi qasî ku çareyê di xwekujiyê de bibîne, dest ji jiyane vedikişîne. Ya rastî, bi neçarî dev ji jiyane berdide.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Saziyên civakî, pênase bike.
2. Taybetiyên bingehîn ên saziyên civakî, binivîse.
3. Têgîna saziyên civakî, di du wateyan de tê bikaranîn, diyar bike.
4. Çend saziyên civakî yên bajar û gund, binivîse.

Wane 6

PIRSGIRÊKA MALBATÊ

Civaka Rojhilata Navîn, di dîrokê de civaka herî zû pîrsgirêkên çîn, hiyerarşî û desthilatdariyê nas kirine. Em dizanin ku beriya desthilatdariyê pergala hiyerarşiyêya destpêkê li ser jin û ciwanan hatiye saz kirin. Hevgirtina ku ji (zilamê xapînok, zordar, rahîb, şaman û pîremêrên xwedîezmûn) pêk hatiye, ji tevahî hiyerarşî, desthilatdarî û dewleta ku piştê wê zêdetir bi pêş bikeve, mod-eleke pêşî ye û ev ê bibe çavkaniya hemû pîrsgirêkên civakî.

Li Mezopotamyaya Jêrîn, beriya serweriya bajarê Ûrûkê em şahidiyê li dema hiyerarşîk a El Ubeyd (5000-3500 B.Z.) dikin. Hiyerarşiyêke ku li tevahiya Mezopotamyayê berbelav bûye, heye. Pergaleke ku li dora malbat û xaniyekî mezin, xwe hûnandiye. Destpêka pergala xanedaniyê ye. Divê pergala xanedaniyê, weke bîrdozî were têgihaştin. Hiyerarşiyêke wê ya pir hişk heye. Çîna serdest a yekem e. Modela destpêkê ya desthilatdarî û dewletê ye û xwe dispêre mêr û kuran. Di xanedaniyê de pîrbûna mêran, ji bo desthilatdariyê pir girîng e. Vê taybetiyê, rê li ber hevjinîya bi pir jinan re vekirîye. Ji ber vê yekê, hin mêr bi dehê jinan re hevjinî kirine û bi sedan zarokên wan çêbûne û ev yek bi bîrdoziya xanedaniyê re têkildar e.

Desthilatdarî û dewlet, di destpêkê de ji nava xanedaniyê tîn derxistin. Ya girîngtir jî ew e, xanedan ew saziya ku di serî de hoz û êla xwe û hozên din, hîmî koletî û çînîtiya destpêkê, kirye. Di şaristaniya Rojhilata Navîn de, ne gengaze ku mirov desthilatdarî û dewletan bê xanedanî bibîne. Xanedanî, vediguhare bîrdoziya fermî û ev yek mora xwe li çêkera malbatê dide. Bi vî awayî jî weke bîrdoziyekê, rê li ber “malbatgiriye” vedike.

Malbat, ji hev cuda ne. Di tevahiya dîrokê û beriya wê de şeweyên gelekî cuda yên bihevrebûna jin û mêran hebûn.

Bi taybetî, di teşeya malbatê ya klanê de, bi giranî jin tê de xwedîgo-

tin û hêzdar bû. Di vê teşeya malbatê de, mêr-zilam, nayê naskirin. Xal û zarok, girîngtir in. Teşeyeke din a jin û mêr heye, ew jî bi awayekî wekhev in. Piştî serweriya mêr a malbatê, weke xanedanî û desthilatdariya dewletê, derdikeve holê.

Her sermiyanê malbatê, gelek jinan tîne û dibe xwediye gelek zarokan û vê yekê weke misogerkirina jiyane û hêzdariye dibîne. Hişmendiya zilam a serdest, ji çareseriyê wêdetir, civakê bi hemû pirsgerêkên civakî re rû bi rû dihêle. Heger mirov zanibe ku ev rewş ji ber bîrdoziya fermî ye û ji aliyê olê ve jî tê piştgirtin û dixwazin hev temam bikin, ev yek ji bo pirsgerêkên civakî pir girîng e.

Çanda malbatgirî û xanedaniyê, di roja me ya îro de, li Rojhilata Navîn, pir bihêz û çavkaniya sereke ya pirsgerêkan e. Ji ber vê yekê, rê li ber şeniya zêde, çavberdana desthilatdarî û dewletê vedike. Biçûkxistina jinê, newekheviya wê, hiştina zarokan a bê perwerde, pevçûnên nava malbatê, pirsgerêkên namûsê, her gav bi malbatgiriye re têkildar in. Weke ku modeleke biçûk a pirsgerêkên di nava desthilatdarî û dewletê, di nava malbatê de hatibe saz kirin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Kengî û li ku derê, pergala xanedaniyê destpê kiriye?
2. Çend taybetiyên pergala xanedaniyê, binivîse.
3. Çima di xanedaniyê de, pîrbûna mêran pîr girîng e?
4. Çima çanda malbatgirî û xanedaniyê, li Rojhilata Navîn bûye çavkaniya sereke ya pîrsgirêkan?

Wane 7

PIRSGIRÊKA DESTHILATDARÎ Û DEWLETÊ

Sedema hebûn û peydabûna pirs-girêkên dewlet û desthilatdariyê yên li Rojhilata Navîn, ew e ku civak li ser malbatgirî û xanedanperestiyê bilind dibe.

Di vê mijarê de, pir girîng e ku mirov aliyê bîrdozî yê pirs-girêkan têbigihêje. Lê hişmendiya civaka Rojhilata Navîn, ji têgihastinê, gelekî dûr e û

nizane ku hêza dewlet û desthilatdariyê ya weke amûra çareya pirs-girêkan tê hizirîn; encamên berovajî didin. Ew civakê bê hêz dikin, ji afirandinê qut dikin û jiyaneke koletî disepînin.

Dewlet û desthilatdarî, ji çînayetiye peyda nabin; berovajî, dewlet û desthilatdariyên ku li ser xanedanî û malbatgiriye (saziyên hiyerarşik) ava bûne, rê li ber çînayetiye vedikin. Gengaz e mirov tekez bike ku ev pêvajo, di dîroka şaristaniya Rojhilata Navîn de, pir meşiyaye. Çînayeti, ne ku ji jêr ber bi jor ve ye, zêdetir ji jor ber bi jêr ve xurt e. Ji vê jî girîngtir, li şûna təkiliya çîn û dewletê ya ku du diyardeyên cuda ne, diyardeya çîn, desthilatdarî û dewletê ku ketine nava hev de, tèn dîtin.

Dema ku mirov dadihûrîne, girîng e ku mirov dahûrînên berbiçav bike. Di dîrokê de çawa çêbûye, divê mirov wisa nêzîk bibe. Li Rojhilata Navîn, dema ku civak, çîndar dibe, bi malbata fermî, xanedanî, desthilatdarî û dewletdariyê re, di nava hev de pêk tê. Koletî, bi tenê li ser keda şênberî çênabe; beriya her tiştî, li ser hişmendî, hestiyarî û bedenên tê avakirin. Heta ku koletiya bîrdozî pêk neyê, koletiya kedê ya şênberî pêk nayê. Heger mirov saziyên dewlet û desthilatdariyê yên li ser civaka Rojhilata Navîn weke kurtêlxwariya ramyarî bibîne, ev yek wê me zêdetir nêzî rastiyê bike. Desthilatdarî diyardeyek e ku ji dewletê zêdetir, derbasdar e.

Dema ku dewlet tune be jî desthilatdarî dikare zêdetir rista xwe bilîze. Ango mirov dikare desthilatdariyê, bi awayekî weke yekdestdarên kapîtalîst binirxîne. Heger fêde nebe, tu wateya desthilatdar-

bûnê tune ye. Armanca bingehîn a pêkhatina desthilatdariyan, fêde ye. Heger mirov desthilatdariyê, weke saziyeke ji fêdeyê cuda bigire dest, ev yek jirêderketin e. Yek ji mijarên girîng ên ku civaknasiya Ewropa ji ronîkirina wê re xwestiye, ev e. Yekdestdarî, tenê bi pergala kapîtalîst û weke sermiyan nayê avakirin. Di dîrokê de, bi piranî yekdestdarên desthilatdariyê, weke komên wê tên avakirin. Ne gengaz e ku mirov desthilatdariya bê fêde, bihizire. Ev çespendin, ji bo şaristaniya Ewropayê jî wisa ye.

Dewlet, diyardeyeke ku ji desthilatdariyê cuda ye. Ew jî xwe dispêre desthilatdariyê, lê xwe weke şeweyekî cuda pêk tîne. Serê pêşî, gelek navendên desthilatdariyê dibin yek û li ser dibêtiya ku wê gelek fêdeyê bi dest bixin, dewletbûnê weke xwestekeke bêhempa dikin armanca xwe. Dewlet, her tim weke rêxistineke fêdeyê ya hevbeş a ji bo hemû navendên desthilatdariyê ava dibe. Ango di nava xwe de, ji ber parvekirina fêdeyê, timî xwe li hev radikişînin, pevçûn û heta di nava xwe de şer dikin. Şaristaniya Rojhilata Navîn, di tevahiya dîroka xwe ya vî warî de, xwedîya ezmûnên bêhejmar in.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Pirsgirêkên dewlet û desthilatdariyê yên li Rojhilata Navîn ku civak li ser bilind dibe, çi ne?
2. Dewlet û desthilatdarî, li ser kîjan bingehê tên avakirin?
3. Koletî, li ser kîjan hîmî, tê avakirin?
4. Armanca desthilatdariyê, çi ye û kengî desthilatdarî dikare zêdetir rista xwe bilîze?
5. Çi têkilî di navbera desthilatdarî û dewletê de heye? Lêkolîn bike.

Wane 8

PIRSGIRÊKA SINC, RAMYARÎ Û DEMOKRASIYÊ

Eger mirov pêvajoya şaristaniya navendî ya ku ji pênc hezar salî zêdetir e, li ser hîmê têtîngên sinc, ramiyarî û demokrasiyê dahûrîne, wê pir sûdmend be û mirov pir jê hîn bibin.

Xwezaya civakî, weke diyardeyên sincî û ramiyarî bi pêş dikeve ku sinc û ramiyarî nebin, civak nabe. Mirov dikare sinc, weke tevahiya helwestên ku di dema avabûna civaka destpêkê (xwezayî) de hatine nîşandan, bi nav bike. Ev jî hemû çalakî û karên civaka destpêkê ne ku ji bo parastin, debar û pîrbûnê ne. Li gorî ku civak bê parastin, debar û pîrbûnê nikare dewam bike, civak bê sinc jî nabe.

Têtînga ramiyariyê, tevî ku têtîngeke hinekî cuda ye jî ji nêz ve bi sinc ve têtîkildar e. Cudahiya wê ya ji sinc, ew e ku çalakiyê rojane ye. Sinc, weke qalibên standard kar pê dibe û bi rista xwe ve radibe, ramiyarî ji bo pîrsgirêkên rojane derdikevin pêşiya civakê û biryaran dide. Tevahiya van biryaran, çiqas bibin rêûresm û kevneşopî, ew qas jî bi rêûresmên sincî re dibin yek û bi xwe, dibin rêzik û pîvanên sincî. Ango, her du hev û du xwedî dikin. Sinc, weke rêûresm, çarçoveyê dide ramiyariyê, ramiyarî jî bi biryarên nû yên kar pê tê kirin, vê çarçoveyê her tim fireh û kûr dike.

Ji ber vê yekê, ne gengaz e ku mirov herdu têtîngên û diyardeyan bi tevahî ji hev û du cuda bike. Demokrasî, weke sêyemîn têtîngên û diyardeya girîng e, divê li her du têtîngên û diyardeyên destpêkê bê zêdekirin. **Di vê çarçoveyê de, mirov nikare civakeke bê demokrasî jî bihizire. Heger mirov civakeke wisa bihizire jî ew nikare xwe rave bike.**

Di vê rewşê de erka demokrasiyê, ew e ku dema ramiyarî tê kirin û biryar têtîngên dayîn, weke hêzeke rêxistinî ya civakê, xwe bide der. Di vê çarçoveyê de ramiyarî, di cewherê xwe de demokratîk e. Ramiyarîya rastîn, ramiyarîya demokratîk e. Ramiyarîya nedemokratîk, biryarên yekalî derdixe holê ku ew jî yên hêzên desthilatdariya hiyerarşî û dewletê ne ku paşê pir bi pêş ketine. Ramiyarîya rastîn ew e ya ku bi tevlibûn û guftûgoya demokratîk tê pêkanîn. Ramiyarî, ne weke diyardeyê wisa ye ku bê gel, civak û tevlibûnê pêk bê. Ango ramiyarî, neçare demokratîk be, ji

ber vê yekê jî divê sincî be. Civaka ku ne demokratîk be, nikare ramiyarî be û ne ramiyarî jî be, nikare sincî be. Ev her sê têtîn û diyarde ji bo hebûna hev û du, yek ji bo ya din pêwîst dike. Şaristaniya navendî ya Ewropayî, bi van her sê têtîn û diyardeyan, di nava civakê de, nakokî û dijberî bi pêş xistine.

Di navbera wan de têtîliyêke bingehîn a diyalektîkî heye. Civaka şaristaniyê (bajar-çîn-desthilatdarî) çiqas bi pêş bikeve, sinc, ramiyarî û demokrasî jî ew qas bi paş ve dikevin. Di heman demê de, ew qas jî di navbera wan de tengezarî û têtîkî heye. Zagon, komeke peymanên derbarê dewlet û desthilatdariyê de ye û tu carî nikare şûna sincê zindî, bigire. Divê mirov baş têtîkî ku ji birêvebirina dewletê, xebatên ji bo karên wê yên hundirîn û derveyî, biryar û kiryarên wê re, ramiyarî nayê gotin. Dibe ku mirov karibe bêje, ramiyariya dewletê, lê ev têtîn ji bo civakê nayê gotin. Yên ku li ser navê demokrasîyê kar dikin, pir li derveyî civakê ne û ji dîmenên nûnertiyê wêdetir, tu erka wan gelekî tune ye.

Bê guman, di civakên Rojhilata Navîn de pirsgerêkên sincî, ramiyarî û demokratîk hene. Tevî ku civaka Rojhilata Navîn, xwediyê delîvêyêke bihêz a sinc, ramiyarî û demokrasîyê ye. Hebûna pirsgerêkên sincî, ramiyarî û demokratîk, hêza wê ya gengaz nîşan dide. Hîn jî hêzbûna dewlet û desthilatdariyê, li rûyê wê yê din pirsgerêkên bihêz ên sincî, ramiyarî û demokratîk, pêwîstî û heta hebûnê, tîne hişê mirov.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Mirov pêvajoya şaristaniya navendî ya ji pênc hezar salî zêdetir, dikare li ser kîjan hîmî dahûrîne?
2. Çi cudahî di navbera sinc û ramyarîyê de heye?
3. Ramyarî, weke diyardeyekê, ji çi pêk tê?
4. Çi encam ji ramyarîya nedemokratîk, derdikeve holê?
5. Dema ku civaka şaristaniyê bi pêş dikeve, bandora wê ya li sinc, ramyarî û demokrasîyê diyar bike.

PIRSGIRÊKA ABORIYÊ

Pirsgirêka aboriyê, dema ku jin bi awayekî bingehîn ji nava aboriyê tê derxistin, dest pê dike. Aborî bi xwe jî her tiştê ku dibe mijara xwedîkirin û debarê, digire nava xwe. Li gorî ramyarîya aboriyê ya Karl Marx jî li bazaran di çarçoveya hilberînê de, fêdeya pereyan, selefê, riba û heqdestên tên bidestxistin, bingehê mijarên aboriyê, pêk tînin.

Jiyana aborî ya ku pergala wê li ser hîmê fêdeyê tê danîn, pirsgirêka herî sereke ya civakê ye. Li gorî fêdeyê, sererastkirina jiyana mirovan, tê wateya desthilatdariya herî hovane. Di tevahiya dîrokê de, ji bilî pêdiviyên mirovan, hemû civakan li danehevên weke mal û pereyên ji bo dewlemendbûnê, xebat kirine. Diyardeya ku nûjeniya kapîtalîst a Rojavayê (Ewropa), bi hezarên zagonan dixwaze rewa bike, ev e. Ango koma diyardeyên neaborî, yan jî koma diyardeyên ku canê aboriyê distîne, di bin navê ramyarîya aboriyê de, weke zannist tê pêşkêşkirin.

Operasyonên fêdeyê û danehevên sermiyanê yên ku di dîrokê de hatine meşandin û bi awayekî bêhempa tên dîtin, bingeha pirsgirêkên aboriyê ne. Divê were zanîn ku bazar, pêdiviyek e û amûreke baş a aboriyê ye. Lê dema ku bi buhayên tiştan tê lîstin, pergala fêdeya zêde, ango pergala kapîtalîzmê pêk tê. Di vir de divê dijbertiya kapîtalîzmê were kirin. Dijbertiya kapîtalîst a vê pergalê, bê guman, dibe sedem ku mirov li dijî her tiştê ku vê pergalê li ser piyan digire, derkeve.

Rastiya bazaran, li derveyî vê çarçoveyê ye. Lê yekdestdarên sermiyanê, her tim bi buhayên tiştan dilîzin û bi vî awayî, derfeta fêdeya zêde zindî dihêlin û pêkhatina pevguhartineke dadî û durist, asteng dikin. Ango kapîtalîzm, ne bi tenê li dijî aboriyê ye, li dijî bazarêye jî. Ristwergirtina jinê ya di navenda aboriyê de taybetiyeke xwezayî

ye, ji ber ku zarokan tîne û wan xwedî dike.

Gelo, jin ji aboriyê têngihêje, wê kî têbigihêje?! Bi giştî di dîroka şaristaniyê, bi taybetî jî di nûjeniya kapîtalîst de, dema ku jin li derve hat hiştin, aboriya ku zilam herî zêde pê lîst, veguharî komeke pirs-girêkan. Di encama vê lîstikê de, her cureya hiyerarşî, desthilatdarî û hêzên dewletê, weke girêkekê li ser civakê mezin bibe û ev yek jî dibe sedem ku ev lîstik bigihîje qonaxekê ku civak nikare bi awayekî xwezayî jiyana xwe berdewam bike.

Piştî jinan, di serî de, ji yên ku bi aboriya rastî re têkildar in, weke: cotkar şivan, pîşevan û bazirganên biçûk jî ji aliyê amûrên yekdest-dariya sermiyan û desthilatdariyê ve, gav bi gav ji aboriyê hatin dûrx-istin. Di civaka Rojhilata Navîn de, pirs-girêka girîng jî ew e ku aborî di destê dewletê de tê hiştin. Weke encam, mirov dikare bibêje, dîroka şaristaniyê, dîrokeke li dijî aboriyê ye. Tevahiya pirs-girêkên aboriyê, weke encama vê nakokiyê derdikevin holê. Çîna serwer, bajar û dew-let, çiqas destên xwe ji aboriyê vekişînin, bi gotineke din, çiqas biçûk bibin û aboriyê ji berpirsiyarên wê yên rastî re bihêlin, pirs-girêkên aboriyê jî wê ewqas bikevin rêya çareyê. Ev çespondina ji bo aboriya cîhanê, çespondina herî rast a ji bo jiyana aborî ya Rojhilata Navîn e.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Mijarên bingehîn ên ku aboriyê pêk tînin, çi ne?
2. Diyardeya ku nûjeniya kapîtalîst a Rojavayê (Ewropa) bi hezarên zagonan dixwaze rewa bike, çi ye?
3. Piştî jinan, ji aliyê desthilatdariyê ve, kî ji aboriyê hatine dûrxistin?
4. Çareya pirsgirêkên aboriyê yê di civaka Rojhilata Navîn de diyar bike.

PIRSGIRÊKA BÎRDOZIYÊ

Weke hêzeke çandî ya rewanî, civak bê bîrdozî nabe. Tevî ku bîrdozî bi hişmendiye re têkildar e, lê têgîneke ji wê cudatir e. Lawir, şînatî û heta atoman jî mirov dikare dabaşa hişmendiyeke wan a taybet bike. Lê bîrdozî, taybetiyeke civaka mirovan e. Erka wê ya bingehîn ew e ku jiyane watedar û sererast bike. Heger ev wate û sererastkirin nebe, civak nikare li ser piyan bimîne û wê bikeve rewşeke matmayî.

Ji ber vê yekê, bîrdozî têra xwe pirsgirêkeke balkêş e. Weke peyv, wateya wê, vaca hizirê ye. Civaka mirov, dikare bi vaca hizirê, şêwe û awayekî bigire û were azadkirin. Ji ber ku xwedîya xwezayeke nerm e. Lê bi vê taybetiya xwe ya nerm, ji kolekirinê re jî vekirî ye. Ji ber vê yekê, hem çarekerê pirsgirêkan e, hem jî çavkaniya pirs-girêkan e. Ev jî têkiliya wê bi şêweyê bîrdoziya mirov re heye.

Di şaristaniyên Rojhilata Navîn de, bîrdozî bi risteke mezin rabûye. Şaristanî bi xwe jî ji gelek aliyan ve deyndarê afirîneriyên mîtolojîk ên rahîbên sumeran e. Perestgehên ku hatine avakirin, bandora xwe li hemû olan kirine. Bi şaristaniya şênberî re her tim şaristaniyeke rewanî jî hatiye avakirin. Hêza xanedanî û şanişîn (qraltiyê) ya li ser rûyê erdê mezin û bilind dibe, xwe weke semboleke xwedayî pêşkêş û bilind dike û ev yek jî bûye erka bingehîn a bîrdoziya wê.

Ji wê demê de felsefe, zanist, huner û olê her dem li van xwedayan

geriyane û lêkolîn kirine. Wan dîtine ku li aliyekî cîhana rastiyan, li aliyê din jî cîhana aşopî ya rastiyan ku ji rê hatine derxistin, heye. Ji bo cîhana bîrdoziya Rojhilata Navîn a girîng ew e ku mirov zanibe, çawa bîrdoziya mîtolojîk, veguheriya bîrdoziya olî, bîrdoziya felsefî û herî dawî jî çawa veguherîne teoriyên zanistî. Piştî karibe bişopîne û bibîne ku çi li beramberî cîhana pîrsgirêkên şênberî, tê.

Pîrsgirêkên jiyana civakî û aborî, di bîrdoziyê de li beramberî xwe, yan weke rastî, yan jî weke sexte wê bibînin.

Saziyên xanedan, desthilatdar û dewletê, xwe bi awayekî pir nimûneyî di cîhana bîrdoziyan de, bi awayê xwedayî ava û pêşkêş dikin. Cîhana hemû ol û xwedayên serdema destpêkê û navîn, cîhana hiyerarşî, xanedanî, desthilatdarî, dewlet û sermiyandarên ku mezin û bilind dibin, nîşan didin û mirov dikare şopên wan ên hatine rewakirin, bi hêsanî bibîne.

Pevçûn û pîrsgirêkên ku di navbera wan de çawa bûne, wisa di şopên wan de jî hatine dîtin û qewimîne. Ji bo ku mirov li pîrsgirêkên şênberî serwest bibê, qada bîrdozî çi qas pêwîst bike, berovajiyê wê jî ewqas pêwîst dike. Bi qasî ku mirov karibe her du alî û rûyan jî hev bike, divê mirov her dem li têkiliya di navbera wan de, bigere û bibîne.

Di serdemên şaristaniyan de, hêzên avaker haya wan bi tevahî ji rewiştên aşopî ya bîrdoziyan, hebû. Dema ku cîhana aşopî, weke rastiye pêşkêşî cîhana koleyan dikirin, hem kole sernerm dikirin, hem jî dilbijiyê û xwestekên wan gem dikirin û bi xeyala ku jê re cîhana din digotin, hêvî dikirin ku ber dilê xwe xweş bikin.

Ango cîhaneke bîrdoziya pir bi pîrsgirêk, dibû kevneşopî û rêûresm. Ji ber vê rastiye, dîroka şaristaniyê her dem di bin siya xweda û olan de hatiye pêşkêşkirin. Di roja me ya îro de, pîrsgirêkên civakî yên giran, vediguherînin pîrsgirêkên bîrdozî yên bi vî awayî. Belkî jî ji ber ku bawer dikin, wê pîrsgirêkan bi vî awayî hêsantir çare bikin. Jinûvegeşkirin û bîrdoziya îslamê, hebûna pîrsgirêkên civakî yên ku zindîkirina zêde dibin, nîşan dide.

Ji ber ku bîrdoziyên nûjeniyê, nikarin bibin amûrên çareyê û nikarin têkiliyeke rastî bi pîrsgirêkên civakî re deynin, ev yek wisa ye. Çi nebiserketina bîrdoziyên kevneşopî, çi jî nebiserketina bîrdoziyên

nûjen, bi nîşandayîna nerast, bi pirsgirêkên civakî re, têkildar in.
Çare, bi şêwazên şoreşgerî û pêşketinê, hem di gotinê de û hem jî di
çalakiyê de bicihanîn û pêkanîna rastiye disepîne.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Erka bîrdoziyê ya bingehîn, çi ye?
2. Civaka mirov, hem çarekerê pîrsgirêkan e, hem jî çavkaniya pîrsgirêkan e. Ev gotin, tê çi wateyê?
3. Çima pîrsgirêkên civakî yê giran, vediguherînin pîrsgirêkên bîrdoziyê?

BELAVKIRINA WANEYAN LI SER SALA XWENDINÊ

Heftî Heyv	Heftiya Yekem	Heftiya Duyem	Heftiya Sêyem	Heftiya Çarem
Rezber			Saziyên Civakî	Sazî- 1
Cotmeh	Sazî- 2	Saziyên Civaka Sivîl	Malbat	Rêxistina Malbatê Ya Roja Îro
Mijdar	Malbat û Xizimatî	Girîngiya Hevkariyê di Malbatê de	Aborî di Şarîstaniya Dewletê de	Aborî li Kurdistanê
Berfanbar	Aboriya Demokratîk û Komînal	Komîn û Koperatîf	Şarîstanî	Nûjenî
Rêbendan	Lêveger	Nirxandin	Bêhnvedan	Bêhnvedan
Reşemeh	Civaka Ekolojîkû Pîşesazî	Qeyran û Pirsgirêkên Civaka Rojhilata Navîn	Pirsgirêka Jinê	Pirsgirêka Gel, Etnîsîte û Hozyan
Avdar	Pirsgirêka Ol û Rêolan	Pirsgirêka Bajar û Hawirdorê	Pirsgirêka Malbatê	Pirsgirêka Desthilatdarî û Dewletê
Cotan	Pirsgirêka Sinc, Ramyarî û Demokrasiyê	Pirsgirêka Sinc, Ramyarî û Demokrasiyê	Pirsgirêka Aboriyê	Pirsgirêka Bîrdoziyê
Gulan	Lêveger	Nirxandin		